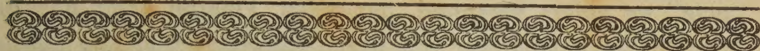
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 7. November 1925.

UIT DEN OVERGANGSTIJD BINNEN HET RESSORT VAN DE NEDER-VELUWSCHE CLASSIS

door
Dr G. KEIZER.

De bekwame oud-archivaris van de provincie Gelderland, Dr J. S. van Veen heeft in het Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis vele belangrijke mededeelingen gedaan, waarvan onderscheidene onder het hoofd : *Uit den tijd van overgang*.

Met dezen tijd wordt die periode uit onze vaderlandsche kerkgeschiedenis bedoeld waarin „die papistische papen up den plattelande removiret ende in hare platzen reformierde Dienaer weder ingeplantet werden, ende oock also mede den Schulmeesters." [1])

De episoden uit dit tijdperk medegedeeld zijn bizonder belangrijk.

Het is met de Reformatie in de zestiende eeuw zoo geheel anders toegegaan dan men zich dat wel eens voorstelt, stel dat men zich daarvan eenige voorstelling heeft gevormd. De nauwkeurige toedracht der zaken is zelfs betrekkelijk weinig bekend en de kennis daaromtrent moet hoofdzakelijk worden opgediept uit archivalia. De archivaris van Gelderland was door zijn groote kennis en bizondere liefde

---

[1]) Acta der Nederveluwischen Classis geholden binnen der stadt Elborch den 3 Septembris anno 1594, art. 7 (in handschrift).

tot de geschiedenis der kerk de aangewezen man om menige treffende episode mede te deelen door hem in de synodale „acta" en elders verspreid, gevonden. Daarbij komt nog de beminnelijke eigenschap van dezen vorscher dat hij zoo gaarne anderen helpt die tot hem komen om te profiteeren van zijn rijke kennis.

Zoo overkwam het mij dat ik bij Dr J. S. van Veen een copie onder de oogen kreeg van een hoogst belangrijk archiefstuk der voormalige Classis van de Neder-Veluwe. Het was een met duidelijke hand geschreven afschrift van de „Acta Classici Conventus" der Neder-Veluwe, groot drie honderd twee en vijftig bladzijden, met inbegrip van twee nauwkeurige lijsten van namen „ministrorum Classis und den tijt wanneer dieselvighe angenomen sinde" en „in welke jaren zij op de Classikale vergadering verschenen". Dit geschreven boekdeel is eene nauwkeurige copie van het Classisboek dat in originali behoort tot het archief der huidige Classis Harderwijk en gemaakt door een merkwaardig man, wiens nagedachtenis ik hier eeren wil. Ik bedoel den heer H. Bouwheer te Barneveld, wiens naam o.a. genoemd wordt in : Acta der Provinciale en Particuliere Synoden, Reitsma en van Veen, vierde deel, voorbericht bl. VI. Daar wordt onder meer medegedeeld dat Bouwheer in 1872 een afschrift heeft gemaakt van de handelingen der eerste Synoden (particuliere van Gelderland) tot ongeveer het jaar 1600. Ook wordt hij genoemd in de *bibliographie van Gelderland* door P. Gouda Quint Arnhem, 1910, op blz. 163, 205, als medeauteur van twee bijdragen : W. Pleyte, A. van den Bogert en H. Bouwheer, bijdrage tot de geschiedenis van Barneveld, Meerveld en Meervelderbosch, Barneveld, 1886. Met 5 platen en 3 kaarten kl. 4to. W. Pleyte, A. van den Bogert en H. Bouwheer, bijdrage tot de geschiedenis van Barneveld, Uddel en Uddeler heegde, Barneveld, 1889, met 10 pltn. en krtn. kl. 4to.

Deze H. Bouwheer behoorde tot die merkwaardige mannen uit den eenvoudigen stand die van hun jeugd af aan bizonderen aanleg en studie verrieden voor de geschiedenis

van hun dorp en omgeving en door speurzin en onverdroten harden arbeid zonder eenige moeite te ontzien en door taaie volharding tot kenners der historie werden van hun omgeving door weinigen geëvenaard. Naast dezen Bouwheer wil ik hier nog een Gelderschman noemen en wel den zeer gewaardeerden en onder de geschiedvorschers in Gelderland welbekenden *G. J. Brenkman,* 1834—1922, smid van beroep onder Lienden in de Neder-Betuwe. [1]) H. Bouwheer was een eenvoudig scheper te Barneveld. Als hij de schapen hoedde werd hij meermalen gevonden met een zwaren perkamenten foliant naast zich, gewapend met pen, inkt en papier, aanteekeningen, excerpten makende uit *A. van Slichtenhorst,* XIV Boeken van de Geldersche geschiedenissen. Nu wilde het dat de aandacht van den burgemeester Mr C. W. A. Nairac op dezen weetgierigen jongen man werd gevestigd. Door diens toedoen werd H. Bouwheer gemeentebode, wat hij bleef tot zijn dood. Nu had hij meer gelegenheid zijn hart op te halen aan zijn historische studiën en maakte zich o. m. ook verdienstelijk door afschriften te maken van oude archiefstukken, als van de handelingen der eerste synoden bovengenoemd. Deze Bouwheer nu heeft ook een afschrift gemaakt van den inhoud van een kostbaar Actaboek der ,,Nederveluwsche Classis" van de jaren 1592 tot 1654. Het ligt, welwillend in bruikleen daartoe afgestaan door Dr J. S. van Veen, voor mij en ik heb mij kunnen overtuigen van de groote nauwkeurigheid waarmede het is overgeschreven. Bouwheer kende geen latijn. Hij teekende de latijnsche woorden van den tekst zoo nauwkeurig na, dat wij met niet al te veel moeite de woorden kunnen lezen en den zin verstaan. Zoo is hij te werk gegaan met alle die woorden die door het vaak zeer onduidelijk schrift en het in vele gevallen buitengewoon krom Nederlandsch niet waren te ontcijferen. Dan teekende hij die met potlood na in zijn afschrift. Bouwheer geeft zelf een beschrijving van het Acta-boek door hem gebruikt.

---

[1]) Zie over Brenkman Gelre, bijdragen deel XXV. 1922, blz. 1.

Uit deze beschrijving blijkt hoe groote opmerkzaamheid deze „ongeletterde" man schonk aan zijn „archivalia". Hij dan deelt daaromtrent mee: „het actaboek is in perkamentenband, die los om 't boek is in kl. folio, 265 bladen en is tot en met 242,anno 1620 in de linker bovenhoek gepagineerd, op de rechterzijde niet, zoodat het is 238, 240, 242. Het papier is van 't begin tot 't eind hetzelfde: een wapen met dubbelen arend tusschen twee kolommen waarin kruisen en andere figuren voorkomen. De twee schutvellen voorin en de twee id. achter in 't boek is 't merk papier het Amsterdamsche wapen en R. P. dat van veel later tijd is, waaruit dunkt me blijkt dat het later weer ingebonden is." Omtrent het schrift deelt Bouwheer nog mede: „Wat het Schrift aan belangt is veelal zeer onduidelijk geschreven waarvan gedeeltelijk de oorzaak is dat de vroegste predikanten meest Duitschers waren, zoo dat hun Schrift ook Duitsche letter en spelling is."

Mede aan den inhoud van dit afschrift zijn de belangrijke mededeelingen ontleend door Dr J. S. van Veen in zijn „losse blaadjes uit de kerkgeschiedenis der Veluwe (1592—1650).[1])

Wat in deze bijdrage volgt, na den inhoud van een placaat uit het Groot Geldersch Placaatboek, zijn de acta van een uit historisch oogpunt bizonder belangrijke vergadering der eerste samenkomst „des Nederveluwische Classis" binnen Harderwijck.

* * *

Placaet waer by de Pastoren en andere Geestlycke ten platten Lande bevolen wort om op een bestemden dagh tot Arnhem off in de naest gelegen Stadt te komen om geexamineert te worden en rekenschap van haer gelooff te geven, om alsoo te sien wie tot den Kerckendienst bequaem syn.

Wij Stadtholder Cantzler und Raeden des Furstendoms

[1]) Gelre, dl. XXV, Arnhem, S. Gouda Quint, 1922, bl. 89 v.v.

Geldern und Graefschap Zutphen, Doen kondt, Nadem wy so langer so mehr speuren, und met der daet ervaren, dat onder anderen schaden jamer und onheil so dese ferderflycke und lanckduirige krighslopen mit sich brengen, niet dat geringste en is, dat op den platten Landen, und by na in den meesten Dorperen obgenantes Furstendoms und Graefschaps die wahre Godtsdienst und underrichtung der gemeinen underdanen in die Christlycke lehr, und al dem genigen wat die nootdruft oerer saligheyt betreft, ophoert, und tho rugge gestelt wordt, waer deur de huysluyden op den voornoemde platten Landen mit der tyt in de wueste onwetenheyt und heidens wesen geraden, und insonderheyt veroorsaekt is, dat in desen stervens tyden, die meestendeel sonder onderrichting und trost van Gottes woordt, sommige met vertwyvelong harer conscientien, sommige oock met murmurieren und lasteren tegen Godt affgescheiden und verstorven syn, Dat wyder derhalven bedenkende welcker gestalt ons beneffens die Justicie und weerltlyck regiment die befurderung und voertplanting der reinen lehr, und bestellung der Kerken, damit die onderdanen aen die spyse der sielen genen mangel lieden, van Godt den Almechttigen ten hooghsten en duersten bevolen is, voer ons genomen hebben, die kerken op den platten Lande voorschreven so veel ons eenigsins mogelyck is, na den bevel Gottes tho versehen, und een Christlycken Reformation, gelyck in den steden obgenantes Furstendombs und Graefschaps voer langh durch den segen Godtes geschiet is, an tho richten, und in het werck tho stellen, om vordere sundt und ergernis, und die verachtinge van allen religion, daer durch den torn Godts des to meer erwecket und angeritst, und die plagen und straffen over het Lant gehopet und vermenigvoldight worden, in tyt voer tho kommen. Und dewiel sich bevindt, dat jets ongerechter mangel und versuymenis des Kercken-dienstes furnemlich daer mede veroorsaekt wordt, dat die gewesene und by der voerige blindtheyt aengestelde Pastoren und Geestelycken eensdeels uyt hartneckigheyt op oeren ersten omwegh verharren, und die rechte wahre lehr

den onderdanen niet voerhalden willen, eensdeels uyt onwetenheyt, und dat sie selver aen goede onderrichtingh gebreck hebben, andere niet leren konnen, Hebben wy nodigh geacht voor alle dingen een Christlicke examination voergaen tho lathen, und alle Pastoren und Geestelicke van den Dorperen alhier binnen Arnhem off in een andere bequame en naestgelegene Stadt to verschryven, um met den Kerckendienaren und den genigen die van ons daertoe bestelt sullen worden, een Christlycke und fruntlycke communication gespreck und underreding van dem hoeftstukken des Christlycken gelovens tho halden, und also te vernemen welcke dat tot bedienungh der Kercken, und stichtung der gemeenten bequaem syn mogen, Und op dat gedachte Pastoren und Geestelicken ten platten Landen, dit werck tho beter und gruntlicker verstaen, oock bedenkens tyt hebben, ende weten mogen waer op die onderredungh und gespreck voer geroert aengesteldt sal worden, hebben wij die furnemste Articulen des Christelycken lehr in wenich vraegstucken verfatten und hier by in druck laten fuegen, Ordonierende ernstelyck und bevelende allen Drosten, Amptluyden, Richteren, Schultessen und Officieren, elck in 't syne, dat sie den Pastoren vicarien und Geestelycken in haren bevolenen Ampt wonende, deses voerhalden, communicieren, die boven aengetage vraeghstucken elx tho senden ofte behanden laten, und daer toe vermanen dat sie op die selve Articulen rypelyck ende wael letten, ende sich ghereckt ende verdich halden, om op een gewissen dach den wy ter erster gelegentheyt bestemmen, und an ygelichen Officier besonder anschrieven sullen, to erschynen, und na die lehr Petri des Apostels oeres gelovens rekenschap tho geven, Des willen wy ons also verlaten. Gegeven te Arnhem den 22 February vyftien hondert drie ende tachtentich stylo veteri.

Dorch ihrer G. Ordinantz und bevelch

Pavordt Secretaris.

* * *

Acta Classici Conventus ende examinis gehouden binnen Harderwyck AO XCII den IIII Julij Stijlo veteri end volgens alles wt cracht eenes gepubliceerden placaets van Stadthouder en Houe des Voorstendombs Gelderen ende graeffschafft Zutphen.

Op dese vergaderinge sindt verscheenen dese naeuolgende personen.

Politici, van Harderwijck gecommitteert van magistraet, Brenck, van Vanenveldt, ende Arndt Wolffsen.

Van der Elburgh Ernestus van Renesse,

Van Hattem, Melchior Greeffe.

Ecclesiastici, van Arnhem Johannes Fontanus, Kerckendienaer, Herman Conraedts genoemt Engelen, ende Ernst Joesten, bijde ouderlingen tot Arnhem.

Van Harderwijck Henricus Henningius, Johannes Caesarius ende Wilhelmus Wirtzfeldius Kerckendienaers, Paulus van Arnheim Werner van Hulsen en Jan Petersen ouderlingen.

Van der Elburch, Winandus Johannis verbi minister en Alandt Riasen ouderlinck.

Van Hattem, Johannes Sanderi verbi minister en Heinrich Cornelussen ouderlinck.

Pastoren wt die Neder Veluwe sindt verscheenen,

Wilhelmus die Weese pastor te Putten

Georgius de Cooten, pastor te Ermelen

Johannes Wilhelmini pastoor te Neunspijt

Johannes te Wtslach pastoor te Doorspick

Johannes Cleeffken substiutus in Herde

Peregrinus van Heerde pastoor te Vaassen

Bartholomeus ter Cluiss, dienaer in Oyen voor twee jaar daerhin beropen van den huislieden

Henricus Wolteri pastoor in Vorthuisen

Everhardus Swaer, pastor ter Neikercken, is in die kerck, meer niet in de vergaderinge gecomen (het soude syn eer

mogelick te nae hebben gegaen als geroepen Decany (met een bijna gelijktijdige hand bijgeschreven.)

Lambertius Elberti Vicarius ter Neikercken,

Schulmiesters, Conradus Alütarius ende Altetus Timanni bijde Schulmeester ter Neikercken.

Absentes, Timanus Alberti, dienaer in 't Oudebroeck

Ludolphus Piecke pastoor in Epe excusavit se per litteras

Johannes Neucke vicarius ut Oosterwolde

Jan Jansen Schulmeester in Heerde

Gerardus Brandt Schulmeester te Vaesen

Vacerende plaetzen Voerchten en Veesem sorteerende onder Hierde

Doorspijck vaceert een vicarije, welcke gehat heefft Joest Henrichsen.

Nae gedaanen gebett sindt met gemeenen ceurstemmen verkozen Henricus Henningius om preses te wesen, Johannes Fontanus Assessor en Wilhelmus Wirtzfeldius scriba. Maer also Henricus Henningius sieckelik is en derwegen ten versoecke van hem en der heeler vergaderinge heefft den Assessor Johannes Fontanus die actie gedirigeert en het examen gehouden.

Die van der Elburch hebben vertoont twee credents brieven eene van den magistraat, en den anderen van den Kerckenraede gelijck als oock die van Hattem.

Alle die op den Classem verschienen sindt hebben ingewilicht des morgens als het niet predichdag en is te verschijnen ten seven uren, en te perduceren ten XI, maar als het predichdag is des morgens van VI uren tot anfanck der predicatie, ende nae die predicatie wederom te verschijnen tot XI toe. Des namiddachs van een ure aen tot V toe, Dewelcke wettelicke exuse (niet) en hebben comende nae het gebett sullen gebruickt hebben eenen Stoeter, die wtblijven een ortgulden, die langer wtblijven sal die Classis nae arbitrio censureren, welcke mulden sullen den huisarmen binnen Harderwijck vervallen sijn.

Examen met den pastoren.

Heilige Schrijfften.

Die pastoren hebben bekent dat sij die heilige biblische Schrijfft houden voor dat eenich waerachtich ende volcomen woort Godes, al begrijpende dat eenen Christenen van noden is te weeten om te geloven en Christelijck te leven om salich te worden, Dat oock die autoriteit der Schrifftueren offt des Goddelijcken worts merder is, als die autoriteit der Kercken,

Wette

Is oock bekent die wette der ceremonien door Christum hinwech genomen, also dat wij de selve niet meer en mogen houden, Ende belangende het Leuitinius Sacrifficium, dat het selve geheele cessen, maer so veel aengaet het Sacrificium des niewen testaments hebben haer bedencken genomen Peregrinus van Hierde, Joannes Clieffcken ende Bartholomeus ter Cleusse.

Wijder dat die wette gegeven is, om dat wij daerdoor tot kennisse der sonden souden comen, ende dat sij ons een paedagogus tot Christum sij ; ende eenen regel van een Christelijck leven ende wandel.

Onderscheit des Wets en Evangelij.

Op die vrage van het onderscheit des wets ende des Evangely is bekent, Dat die wette van naturen bekent is, ende het Euangelium tot genaden, door Christum is worden geopenbaart.

Ten anderen die weth vordert van ons onse eigene gerechticheit der Goddelijcker wett conform, het Euangelium offerent ons die gerechticheit Christi door het geloove, namelijck die vergevinghe der sonden.

Ten derden die Wette verschrickt ons, stellende ons voor oogen de sonden, Godes toorn ende onse verdomenisse, het Evangelium vertroostet ons door het geloove aen Jesum Christum.

Adams vall.

Op die vrage wt wat oorsaecke Godt Adam ende Evam heeft willen aanwijsen een onderscheit tusschen hem ende den creaturen, namelijck dat hij alleen perfect sij, ende alle creaturen vallen connen.

Ten anderen heefft hij willen openen eenen wech ende middel beide sijne gerechtigheit te bewijsen aan die welcke verdoemt worden, ende sijne barmherticheit aen die welcke door Christum salich worden.

Vrije wille.

Op die vragen van den vrijen wille des menschen is geantwordt en bekent, Dat den mensche voor den valle sijnen vrijen willen hefft gehatt ten goeden en ten quaeden, Nae den vall heefft den mensch alleen tot den quaeden eenen vrijen wille ende niet tot den goeden, Ende nae die regeneratie werckt den heiligen geest in die geloovige, dat sij beginnen oock het goede te willen ende te doen, so verre sie door den geest gedreven worden. Ende in dat eewige leven sullen sie volcomentlick het goede connen willen ende volbrengen.

Sonde.

Van die sonde is bekent, dat die erffsonde per propagationem sij in allen menschen, ende dat alle andere sonden werckelijcke sonden sijndt, Ende dat die sonde in den heiligen geest is een tegenvechten tegen die openbaere verlichtinge des heiligen geestes, ende dat selve wt haet ende nijdt om den heiligen geest tegen te staen, ende dese sonde en valt niet in die wtvercorene Godes.

Van den Middelaer.

Van den Middelaer ende Salichmaker is bekent dat die selve moett wesen Godt non simpliciter, maar die twee persoon namelijck die Soon Godes, Ende oock een waeren mensch doch sonder sonde ende dat selve in eenicheit der

persoon, also dat die twee naturen in Christo sindt een persoon, Ende dat hij daerom Godt moet wesen omdat hij door sijne chracht het werck van onse verlossinge conste volbrengen. Ende dat hij mensch moeste wesen, omdat hij in der menschlicke naturen den doodt vor den mensch conste sterven.

Van den Evangelio.

Van den Evangelium is bekent dat het sodanigh leere sij daerin opentlick vercondicht wordt allen gelovigen vergevinge der sonden ende dat eewighe leven om des verdienst Christi wille, welcks oock in den paradijse is geopenbaert, ende der heilige geest werckt daerdoor in onse herten het gelove, daerdoor wij salich worden. Dat oock alle menschen door Christum niet salich en worden geschiet niet daerom dat het gebreck aen den lijden ende verdienst Christi sij *maer omdat* het *aen den mensche selve ist.*

Symbolum.

Van den Symbolo Apostolorum is bekent dat daerin een corte somma is begrepen van al hetgene dat wij behoren te geloven.

Van Godt.

Van Godt is bekent dat hij is een geestelijck, onsienlijck, onbegrijplick ende eewich wesen, oneindtlicker wijsheit, goetheit, gerechticheit. Ende dat hem lijtmaeten eenes menschen toegeschreven worden, en geschiet niet omdat hij eenen mensche gelijck sij, maer om op sodanige wijse hem te vertoonen wat hij vermach, wille ende doe. Ende derwegen doen die qualick die die drijveldicheit affschilderen, van onderscheit der Godlijcker Essentia en persoon is geseit dat die Essentia wordt verstaen van die nature ende wesen Godes, ende dat die persoon begrijpt modum existendi het onderschiet der persoonen, dat de Vader van hemselven sij, die Soon wt den Vader genereert, ende dat den Heiligen Geest

van blijden wt gaet, onderscheit van gignere ende procedere is, dat den sone sijn essentie hebbe van den Vader, den Heiligen Geest van den Vader ende den Soone.

Engelen.

Van den Engelen dat sij oock een geestelijck wesen sindt, maer geschapen van Godt, ende dat sij sijndt wt genaden der Schepinge kinderen Godes.

Schepinge.

Van die Schepinge, dat alles wt niet geschapen is, en dat selve in ses dagen, omdat Godt van sijn schepsel soude gepresen werden. Ende tweederlei vernuufftige creaturen sindt geschapen, die Engelen ende menschen, Ende die Engelen sindt wt niet gelijck onse seelen geschapen.

Voorsienicheit.

Onderscheit der Scheppinge ende voorsienicheit Godes is, dat door die Scheppinghe alle dingen haer wesen hebben, ende door die vorsienicheit haer onderhoudinge. Die beschrijvinge der vorsienicheit is in den Catechismo, Godt regert door goede ende quaede instrumenten, ende wanner hij handelt door quaede middelen, die sondigen wei doch Godt wordt haere sonde niet deelachtich, overmitz hij een goet eindt heefft sijn wercks, ende een veel anders als die quaede instrumenten, dewelcke het verderffnis soecken, als Godt door dat selve werck soeckt des menschen salicheit te vorderen, Exempel in het overgeven Christi.

Jesus Christus.

Van Jesu Christo is bekent dat hij Jesus wordt genoemt, omdat hij ons geheele ende alleen salich makt, ende sulx wt cracht sijns lijdens ende stervens, ende dat derwegen onrecht doen, die haer salicheit soecken, eensdeels bij Christum, ende eensdeels bij anderen. Christus wordt hij genoemt dat is gesalffde, omdat hij met den Heiligen Geest gesalfft is tot onsen

propheet, preester ende Coninck, Ende worden hier verstaen niet alleen die gaven des Heiligen Geestes maer oock die verordeninge ende instellinge Christi tot sijn officie, onderscheit Christi ende der anderer propheten, Christus is den auctoor der leere welcke deeselve oock haer vrucht geefft, die anderen sindt dienaers, alleen hebbende ontfangen van Christo dat sij leven, onderscheit der propheten des ouden ende des niewen Testaments.

Jene hebben geprophiteert van den toekomenden Christo. Dese van eenige besondere dingen.

Jene hebben een deel gehat der poletijckscher ingevinge. dese niet.

Apostelen ende Evangelisten.

Onderscheit der Apostelen ende Evangelisten, Die Apostelen sindt aen geen kercken verbonden gelijck die Evangelisten, daer beneven hebben die Evangelisten geschreven hetgene dat die Apostelen wilden geschreven hebben. Nu ter tijt worden die dienaer niet mer Evangelisten genoemt, so verre men propice (?) dit woordt gebruikt overmits die Dienaeren geen Evangelium meer schrijven, also dat nu ophouden in der kercken den dienst der Apostelen, Evangelisten ende propheten, ende blijven pastores, Doctores, Seniores ende Diaconi.

Priesterdom.

Van Christi Sacerdotio is bekent, dat tusschen dat priesterdom Christi ende dat priesterdom des ouden Testaments onderscheit is, te weeten, Jene preesters waeren figuren, Christus is die Substantie selffs, Jene sepius, Christus semel se obtulit, Tot het priesterdom Christi behoort oock die vorbiddinghe, die hij vor ons in den hemel doet, daerdoor verstaen perpetuus vigor, cracht ende werdicheit des verdienst Christi, mitzgaders sijnen wille, dat die vader ons om sijns verdienst wille aenneme (Buiten dit Sacrificium en is oock geen soenoffer.)

Eengeboren Soon.

Christus wordt den eenichgen soon Godes genoemt, omdat hij van natuire, ende wij wt genaden Godes kinderen worden sindt, Christus is oock nae sijn menscheit Godes soon, op een andere wijse als wij, want bovendien dat die menschelijcke natuur in Christo met die Goddelijcke vereenicht is, so ist hij oock geboren Godes soon, ende wij sindt geboren kinderen des torns.

Ontfangen van den H. Geest, dat is door cracht des Heiligen Geestes, en niet wt sijnen wesen, maar wt den wesen der maget Maria.

Helle.

Neder gedaelt ter Hellen, Dat wordt helle heefft in die Schrift drijerleij bediedinge, namerlick een graeff der dooden, die plaetz der verdoemden, ende groote onwtspreckelicke smertten, Voor het graeff wordt het hier niet verstaan, overmitz vorgeet, Is begraeven, het kan oock van die plaetz der verdoemnis niet verstaen worden, want nae die Godtheit is hij overall, nae die menschheit is hij in den grave gebleven ten derden dage, ende sijne seel is in het paradijs gewest, so' blijft dan dat het genomen wordt in die derde bediedinge, namelijck voor die smerten der seelen, die Christus vor ons geleden heefft.

Hemelvaert.

Die hemelvaert Christi wordt also verstaen, dat hij nae sijn menscheit waerachtich is opgenomen, also dat hij op aerden niet en is nae derseluer.

Kercke.

Van die Kercke Godes is bekent, dat deselve is een vergaderinge dergenigen welcke Godt van aenbeginne door sijn wordt ende geest in eenicheit der waeren religie, ende datselve om Christi wille ende door denselven vergadert ende

onderhouden heefft. Deese Kercke wordt gedistinguert in die kercke des ouden ende in die Kercke des Niewen Testaments welcke die Catholische genoemt wordt. Item in visibilem en in invisibilem, In militantem et triumphantem. Die Kercke is oock niet altijt in sodanigen Staede, dat sie den menschen is bekant gewest, als tot der tijt Eliae, ende daer Christus op aerden wandelde. Dit verclaert der gelijckenisse van den maene (?), Het Hoofft van die kerck is alleen Christus. Die mercktekenen sindt die suivere leere, het rechte gebruick der Sacramenten ende die dicipline der Kercken.

Justificatie.

Van die Justificatie des menschen is bekent, dat die bestaet in die verdiensten Christi, welcke wij ons door het gelove to eigenen. Die Justificatie ende regeneratie sindt onderscheiden. Die Justificatie wordt ons toegerekent, maer die regeneratie wordt in ons aengericht. Die Justificatie is perfect, maer die regeneratie is alleen begonnen.

Wercken.

Van den goeden wercken is bekent, dat ons deselve niet rechtverdich en maken, want sij sindt onvolmaeckt vruchten des geloves, so sindt wij oock schuldich deselve te doen om onse gehorsamheit tegen Godt te bewijsen.

Sacramenten.

Van den Sacramenten is bekent, dat het sindt sienlicke tekenen der onsienlicker genaden, Deser sindt in den Neiwen Testament twee, den heiligen doop, ende dat Avontmael des Heeren. Int Oude Testament sijnder veel gewesen, in den neiwen weniger, Int oude hebben sie gewesen op den toekomenden Messiam, in den neiwen op dien die gecomen is.

Doope.

Van den doop is bekent, dat dat waeter niet en wordt verandert aengaende sijn wesen, ende datter den Exorcismus daerbij niet en behoort te wesen, die welcken van Godt niet en is bevolen.

Avontmaele.

Van het avontmael des Heeren sindt veel worden gevallen, sommige hebben bekent, dat dat wordeken hoc verstaen wordt van den brode dat wij breken, en dat die worden der insettinge niet eigentlick als sij luiden, maer figuurlicker wijse moeten verstaen sijn. Sommige sindt gebleven bij der Transsubstantiatie, andere hebben willen defenderen die consubstantiatie.

Sooveel van 't examen met den pastoren.

Wilhelmus de Weese pastoor in Putten ende Henricus Wolteri pastor in Vorthuisen, nadien sie twee sessiones den examini bijgewont hadden, sindt sij nae huis gereist, achterlaetende aen den Classem een dusdanige Schriftelick excuse en protestatie nos supscripti pastores in Velua quarto July anno XCII obedienter comparuimus Harderwijce et audita prima Diei propositione simpliciter in genere respondemus nos divina gratia perseverare in ea doctrina, [1]) (quam nostus in huc usij tueri Locuimes auditoris inulis annis) quae qualis fuerint, interrogentur illi et si aliter (quod Deus avertat) agenemus conscienta nostra leteratue quod neme bonus a goquam exegit unquam et scandalo obsequi nostris et multis alijs Paptine Anno XCII V Juli Stijlo veteri. Die broderen des Classis sulx gesien hebbende hebben begeert van den gedeputeerden van Arnhem, om den Houe sulx aen te dienen, welcke de selve te doen aengenomen hebben!

Nae gedaene examine is bevonden dat die pastores niet genoeghsaem en sindt gefondert gewest, en derhalven voor gereformeerde Kerckendienaeren in dese Classe noch niet aengenomen, maer vermaent, dat sie haer wilden wijder bekeeren, en derwegen het in di tud (?) op niewen tijt gesuspendeert,

---

[1]) Bij het volgend onverstaanbaar latijn verwijs ik naar wat Bouwheer schreef omtrent het door hem gebruikt handschrift. (Zie boven blz. 251, 252).

en daermede alle valsche leeringe gewerdt worde sindt haer die articulen vorgehouden, welcke in den Classe tot Arnheim die pastoren hebben onderschreven, opdat sie deselve oock wilden aennemen en achter volgen, ghelijck sommige absolutelijck, sommige met seker conditie onderschreven hebben, blijckende bij het geschrijfft daervan sijnde,

* * *

Copie van die articulen also leudende:

Articulen welcke de pastoirs der platten landen in Neder Veluwe nae het wettelijcke examen gehouden in der Classicale Vergaderinge binnen Harderwijck den 4 Julij en volgens A° 1592 nae den ouden Stijl ingewillicht end onderschreven hebben.

1. Wij vorss pastores erkennen en bekennen eerstelijck de Schrijfft des ouden en Neiwen Testaments die eenighe ende volcomene leere end regel des Salichmakenden gelooffs end Christelijcken wandels te wesen. Verwerpende alles wat daerentegens strijdende is.

2. Bekennen daer beneffens dat die somma derselver leere in den Catechismo de welcke in den Nederlantschen Gereformeerden Kercken ende Scholen geleert wordt, begrepen sij. Approbieren derhalven en nemen den selven als Schrijfftmaetich aen, belovende ons nae den Selven te willen reguleren ende onsen toehoorderen so veele te verclaeren als eenichsins mogelijck wesen zal.

3. Voorts beloven wij oock insonderheit dat wij alle Sondagen nae voleindinghe der predicatien onsen toehoorderen duidelick sullen vorlesen die thien gebode Godes, die twelff articulen des Christelicken gelooffs, die insettinge des Heiligen doops end Avondmaels Christi. Besluitende met het Vader onse, ghelijck sulckes alles in den Catechismo gevonden wordt.

4. Belangende den H. Doop inwilligen wij denselven in onsen Kercken ter presentie onser toehoorderen also te bedienen gelijck het formulaer in den Catechismo daervan meldet achterlaetende den exorcismus ende alle affgodische superstitien.

5. Overmitz het Heilige Avontmael Christi langen tijt op ten platten landen van wegen den troubelen niet is wtgedeelt worden, daermede dan alle misbruick desselven vorgecomen mogen werden, sal het selve in geenen kercken het sij bij crancken offte gesonden wtgedeelt werden, men hebbe dan eerst der Classis advijs daervan gehoort.

6. Betreffende verners die proclamatien der gener. die welcke in den echten Staedt begeven, sullen op drije achter malcanderen volgende Sondage in den kercken nae eijndinghe der sermoens geschieden, ende sullen die selve niet balder eingesegent offt toesamen gegeven worden, het sijn dan die voorss proclamatien sonder verhinderinge ergaen. Welverstaende dat sulckes oock in den Kercken, ende niet in privaet huisen geschieden sal, alles nae wtwijsen des Catechismi.

7 .Wanneer die proclamationes bij den predicanten versocht worden sullen sij met neersticheit vragen off oock die persoonen malcanderen in den bloede offt swagerschap te nae sijn. Ende in geval eenich Dubium vorviel sullen die sonder grondtlicher bericht hebbende niet vortvaren.

8. Die naemen der gedopter kinderen, alsoock derselver ouderen, petteren ende Gooelen, (?) gelijckvals die naemen der Tsamen gegevene Echtelieden sullen in besondere registeren met Jaer end dach ingetekent ende toe vermijdinghe aller inconvenienten bij den Kercken verwaert worden.

9. Also oock aengaende die begraffenisse der dooden die visitatie der krancken, ende andere kerckelijke ceremonien

sullen anders niet gebruickt woren dan die vorgemelder Catechismus wtwijset.

10. Overmitz oock op ten fest en heiligen dagen door den Paus eingesetst groote affgoderije ende misbruick bedreven is worden, werdt vor raedtsaem end noitwendich gevonden, deselve geheel ende gantz te onderlaeten. Daeronder nochtans die hemelvaerts, nie Jaersdach en der naevolgende nae paschen pinxteren ende Corsdach niet sullen begrepen wesen, Ende ingeval die kerspeelslieden inder weeken een Sermoen begeeren te hebben, sullen sie daertoe den goedensdach offt vrijdach ordentlijck moegen gebruicken.

11. Die pastoren welcke duslange in concubinatu geseten hebben sullen deselve persoenen ter echte nemen offt sich van hen scheiden, ten waere saecke dat sie malcanderen belofften van echtschap voorhenen gedaen hadden. Ende waer sij gelijckewel wilden sal sulx sonder sententie des Hooffs van Gelderlandt niet geschieden. Gelijckfalls sullen sij hernamals in aller nuchterheit eerbarheit ende cuisheit, ende in Somma in aller vromicheit ende Godsalicheit leven, opdat sie goede herders ende vorbilden haerder gemeente sijn mogen.

12. So menichmael sie op classicale offt Synodale vergaderinghen beschreven ende beropen worden sullen sij op denselven goetwillich erschijnen, om van allen poincten Christelijcker religion wijderen bericht in te nemen, ende alles helpen verrichten. Maer ingeval nu iimandt in voorss. regulen ongehorsam gevonden worde sal deselve ordentlick vermaendt sijnde van sijnen dienst gesuspendeert, en in geval der gedeuriger continuatie afgesett worden. Daerin dan die hoochge Overheit ersoecht sal worden.

13. Dese articulen sullen sonder praejuditie der Sijnodalen acten aengenomen ende niet anders geduidet worden als een aenlijdinge tot denselven.

Aldus gedaen int Jaer ende datum als boven geschreven.

Waren dese articulen onderteeken als volget

Absente praeside Henrico Heiningo, Johannes Caesarius nomine cuis subcripsit insons

Johannes Fontanus Assessor Classis

Wilhelmus Wirtzfeldius Scriba classis

Georgius de Coet minister verbi in Armele

Joannes Wilhelmi minister verbi dei in Nunspijt

Johan ten Wijtslaeghe Dienaer in Dornspijck

approbeert die selve articulos met der conditien dat hij sijne deliberatie bedinget op den anderden en de twelffsten articulos.

Ego Johannes Cleffken vice curatus in Hirde approbo hos articulos excepto secundo et duodecimo et peto deliberationem.

Ick Pilgrum van Herde attestere mitz desen dat ick approbere alle articulos die in den classe vorgesteldt sijnnen utgenomen den tweeden ende den twelffsten. Daarop beger ick die beeedijnge Pelgrum van Hierden.

Ego Bartholomeus ter Cluse minister verbi divini in Oen approbo conscientia mea omnes articulos predictos preter quam secundum et duodecimum et peto deliberationem.

Die naeste bijeenkomst is bestemt te houden int Neibroeck den XIII Augusti naest comende.

Het gebett gedaen sijnde is dese bijeencomst geendicht en in den name des Heeren gescheiden.

Dese acta classis waeren onderteekent Henricus Heiningius, preses Wilhelmus Wirtzfeldius scriba Classis.

OVER VOOR-AZIË'S POLITIEKE SITUATIE IN DE JAREN OMTRENT NINEVEH'S ONDERGANG

door

Dr. N. D. VAN LEEUWEN

te Harkema-Opeinde.

I.

Toen op den 10den Arachsamma van 't jaar 668 Asarhaddon op zijn tweeden tocht naar Egypte tijdens de heenreis stierf en het imperium aan zijn zoon Asurbanapal naliet met diens ouderen broeder Samassumukin als vasal-koning van Noord-Babylonië, Akkad, was reeds de periode aangevangen, waarin aan 't Assyrische imperium nu eens een hevige stoot, dan weer een diepe deuk werd toegebracht, totdat eindelijk de wereldontstellende door Nahums profetie gedreigde val daar was. Al bij 't leven van Asarhaddon was 't machtige imperium van uit 't noorden en noord-oosten door vijandige machten bedreigd, die na een halve eeuw, vereenigd met den vijand uit 't zuiden, Babylonië, dat sedert Assuruballit I, 1380—1341, al maar weer door Assyrië was neergeworpen, onderdrukt en afgeknot, zich in volle kracht op het eens machtige en ook toen nog niet geheel onmachtige rijk zouden werpen en over het kernland Assur een zee van verwoesting en jammer zouden uitstorten. Tijdens de regeering van Asarhaddon had 't Assyrische imperium reeds te kampen met de Gimirrai, de Kimmeriërs. Deze waren, naar Herod. I, 103, door den Kaukasus van uit Europa in Asia minor binnengedrongen en hadden zich met de verwante Treres, Strabo, XIII, 627, in 't bezit van een groot deel van Klein-Azië gesteld. In 678 of 677 poogde een deel dezer barbaren door den

pas van den Euphraat naar Noord-Mesopotamië, dat na 't kernland Assur, 't belangrijkste krachtcentrum van 't Assyrische imperium was, door te dringen, maar het gelukte Asarhaddon ze naar Anatolië terug te drijven. Terwijl dan ten noord-westen van 't Assyrische rijk de Kimmeriërs, waaronder het door de Assyriërs teruggeslagen deel, as great a scourge to the civilized inhabitants as were the Huns to the Romans [1]) rondzwierven, verzamelden zich ten noord-oosten andere volkstammen en maakten zich tot den aanval gereed. Een verbonden legermacht van Meden, Mannai en Scythen, de Meden onder leiding van Mamitiarsu, de Scythen onder leiding van Spaka, en gezamelijk onder leiding van Kastarit, vorst van Kaskassi in 't Medische land, kwam in 675 in conflict met Assyrië. Het was zelfs voor het toen nog machtige imperium een zware strijd, want eerst in 672 eindigde deze worsteling, waarna voorloopig het gevaar uit 't Noorden niet acuut meer was. Dit was een succes, maar dat niet enkel door macht van wapenen werd verkregen, doch voor een deel aan diplomatieke onderhandeling was te danken. Immers Bartatua, de Protothyes van Herod. I, 103, een van de hoofden der Scythische horden, werd naar de zijde van Assyrië overgehaald, waarbij hem een prinses van den bloede tot vrouw werd gegeven; zoo werd verdeeldheid onder de vijanden te weeg gebracht. Voorzeker een bewijs, dat Assyrië zich niet heel sterk gevoelde tegenover de benden der vijanden uit noorden en oosten.

Ongetwijfeld was het een groot politiek voordeel voor Assyrië, dat Asarhaddon, stellig niet 't minst door Babel weder op te bouwen, dat Sanherib had verwoest, zich de sympathie der Babyloniërs had gewonnen, zoodat daardoor een Elamietische inval in Babylonië in 't jaar 675 afstuitte op de vijandige houding der bevolking. Eveneens had Asarhaddon menig zuiver militair succes te boeken, zooals de slechting van Sidons wallen in 678 en, als het hoogtepunt in zijn

---

[1]) H. R. Hall, The Anc. Hist. of the N. East, p. 495.

militaire prestatie, de tocht naar Egypte in 670, waarbij de Pharao Tarqu-Tirhaqah verslagen, Memphis genomen en 't Egyptische land, in 20 deelen aan 20 districtkoningen, onder Asarhaddons oppergezag en door Assyrische garnizoenen bewaakt, te besturen werd gegeven. Echter de machten, die in 't noorden Assyrië bedreigden, heeft Asarhaddon niet kunnen vernietigen en zijn verovering van Egypte was de eerste der drie Assyrische veroveringen van dat land, die aan Assyrië's krachten te hooge eischen stelden. Want ging het nog met groote inspanning Egypte te veroveren, 't land der Pharao's te behouden was eerst recht een te zware taak voor het ver afgelegen Assyrië. Reeds 't jaar, volgend op Asarhaddons verovering, trok dan ook Tirhaqah weer uit 't zuiden op, moordde de Assyrische garnizoenen uit en bevrijdde Egypte, zij het al voor kort, toch weer van de Assyrische overheersching. Was de toestand van 't Assyrische imperium dus bij den dood van Asarhaddon nu juist niet rooskleurig, bepaald dreigend was de staat van zaken bij den dood van zijn zoon en opvolger Asurbanapal. Gewoonlijk plaatst men diens sterven in 626 of 627, maar zeker is die dateering niet. Hij kan wel vroeger gestorven zijn, ook al gaat men niet zoo ver, dat men zijn dood reeds in 633 stelt. [1] Asurbanapal nu ving in 668 of 667, spoedig dus na zijn regeeringsaanvaarding, de door den dood van zijn vader onderbroken tocht naar Egypte weer aan, had daarbij groot succes, versloeg Tirhaqah, bezette zonder strijd Memphis, drong door naar 't zuiden, waar Thebe zich aan hem overgaf. Daarna werd Elam neergeworpen, dat onder Urtaki Babylonië was binnengevallen, en dong Lydië onder Gyges naar de vriendschap van Assur. Toen was Assyrië weer op een der hoogtepunten van zijn machtsbetooning. De Elamietische veldtocht, ofschoon met een zegepraal geëindigd, had echter een geduchten klap aan 't Assyrische leger gegeven en om Egypte en de

[1]) Zie Zeitsch. f. Assyr. XXXVI, 82 en O. L. Z., 1925, 345, maar daartegen Z. A. XXXVI, 162.

andere toen reeds of later nog onderworpen volken in bedwang te houden was een machtsbetooning noodig, die de kracht van 't heerschende Assyrische volk te boven ging. Wel gelukte het den Assyrischen bezettingstroepen in Egypte Tirhaqah, die in 't jaar na Asurbanapals verovering weer naar 't noorden drong, te nopen naar Napata terug te keeren, maar nadat Tanutamen, Tirhaqah's neef en opvolger, Eygpte weer aan de Assyrische heerschappij had ontrukt, was in 661 of 660 een nieuwe expeditie noodig, die voor den Assyrischen koning wel is waar een prachtig militair succes was, want Thebe werd verwoest en Egypte lag daarna als verpletterd aan zijn voeten, maar die een te groote krachtsbetooning eischte, welke dan ook 't imperium niet versterkte, want hoogstens tien jaar later was 't land der Pharao's onder Psamatik I weer een onafhankelijke staat. Wel was het een mooi voordeel voor Asurbanapal, dat hij bij zijn terugkeer uit Egypte in 661 Tyrus veroverde, maar de moeilijkheden, waarmede hij dadelijk na zijn terugkeer te kampen had, maken den indruk, dat bij alle machtsbetooning de kracht van Assyrië niet zoo groot was, dat zij de vijanden in bedwang kon houden. Te-Umman van Elam was namelijk wegens weigering van zijn eisch, dat al de mannelijke leden van 't Elamietische koningsgeslacht, die bij Urtaki's dood naar Assyrië waren gevlucht, hem zouden worden uitgeleverd, Assyrisch grondgebied binnengevallen en rukte van Dur-ilu naar Nineveh op. Asurbanapal was echter toch sterk genoeg om Te-Umman naar Elam terug te drijven en hem daarop in den slag bij Tulliz aan de rivier Ula (Eulaeus) te verslaan, waarbij de Elamietische koning gedood werd. Nadat daarop Chumbanigas, zoon van Urtaki, tot vasal-koning van Elam door Asurbanapal was aangesteld, waarbij echter een deel van 't Elamietisch grondgebied als leengoed aan Tammaritu, zoon van Chumbanigas, was gegeven, konden de Assyriërs zich ongeveer 658 uit Elam terugtrekken. Maar toen ontstond in 652 onder leiding van Samassumukin, die tegen zijn broeder rebelleerde, een voor 't

Assyrische imperium hoogst gevaarlijke beweging. Samassumukin wist de onderworpen volken van Elam af tot Phoenicië toe voor zijn zaak te winnen, zoo zelfs, dat het Elamietisch leger onder Chumbanigas, de Chaldeën onder Merodach-Baladans kleinzoon, Nabu-bel-sumati, en een leger Arabieren onder Abijate naar Babylonië hem ter hulp kwamen. Asurbanapals legeraanvoerders konden evenwel in 648 den toestand meester worden. In dat jaar nl. werd Babel door de Assyriërs genomen, waarbij Samassumukin, evenals 36 jaar later Sinsariskun, in de vlammen van zijn brandend paleis den dood vond. En in 't volgend jaar verwoestten de Assyrische legers Susa en werd de staat Elam voor goed vernietigd. In ± 645 werden Tyrus en Sidon gestraft, omdat ze met Samassumukin gemeene zaak hadden gemaakt, en omstreeks denzelfden tijd de Arabieren verslagen en Manasse van Juda naar Babel gevoerd, 2 Kron. 33 : 11. Van de drie elkander opvolgende en achtereenvolgens verslagen koningen der Arabi, nl. Jailu, Uaite en Abijate had Uaite met zijn vrouw Adija en den met hem verbonden koning van Kedar den uitgezochten smaad te verduren als honden in hondenkooien voor 't paleis van Asurbanapal te Nineveh den volke te worden vertoond. Nog een wapenfeit van beteekenis echter vermeerderde de glorie der Assyrische krijgshelden. De Kimmeriërs waren onder leiding van Dugdammis, die door Gyges' zoon en opvolger, Ardus van Lydië, met de hulp der Joniërs uit 't westen van Klein-Azië was verdreven, door de Cilicische poorten naar Syrië gedrongen. De Kimmeriërs werden verslagen, Dugdammis werd gedood en de horde onder leiding van Dugdammis' zoon, Sandachsatra, naar 't Noorden gedreven. En omstreeks 642 had in Nineveh een heel merkwaardige triumftocht plaats, waarbij de neergeworpen volkeren op 't hevigst gekrenkt werden. Asurbanapal reed naar Istars tempel in een wagen, aan welks juk drie Elamietische vorsten en Uaite gespannen waren. Maar deze beleediging was een der laatste fonkelingen, zoo niet de laatste, van Assyrië's imperiale glorie. Toen Psamatik I 't Assyrische juk afgeworpen had, kon Asur-

banapal er niet aan denken Egypte te heroveren en aan nieuwe veroveringstochten kon gansch niet meer gedacht worden. Het opgeven van Egypte maakte 't bezit van Palestina en Syrië, die altijd een gebied waren, dat Egypte en de voor-Aziatische grootmachten elkander af en toe betwistten, reeds precair. Maar ook gaf Assyrië dat gebied na ongeveer 640 feitelijk op. Van machtsbetooning van Assyrië in die streken bemerken wij daarna niets meer, noch uit de Spijkerschrift-teksten, noch uit den Bijbel. De laatste jaren van Asurbanapals regeering was de kracht van Assyrië, sedert Asarhaddon te zeer gespannen, door die te groote machtsbetooning, zoo verzwakt, dat de ineenstorting van 't imperium bij 't opkomen van nieuwe machten niet meer te voorkomen was, ja, Assyrië tegen die machten, Medië en Babel, om haar bestaan als mogendheid den strijd op leven en dood zou moeten strijden. Bij zijn dood liet Asurbanapal aan zijn zoon Asuretililani een door te groote machtsbetooning uitgeput rijk na en noch deze, noch de krijgsoverste Sinsumlisir, die misschien korten tijd als koning heerschte, maar in elk geval grooten invloed had, noch Asurbanapals andere zoon Sinsariskun (Sarakos), de laatste Assyrische koning, die te Nineveh resideerde, konden veel meer doen, dan 't lot afwachten, dat het eens zoo machtige rijk, beschoren was, 't lot van den ondergang, 't welk over 't rijk, dat nog wel tegenworstelde, toch onvermijdelijk kwam.

Op de jaren omtrent den ondergang van 't Assyrische rijk werpt nu de tekst B(ritsch) M(useum), 21, 901, die door C. J. Gadd, M. A., assistant in the department of Egyptian and Assyrian Antiquities van 't Britsch museum in 1923 in dat museum werd ontdekt en onder den titel „The Fall of Nineveh" uitgegeven, een verrassend licht. De tekst, dien men de Kroniek G(add) noemt, is vooral van beteekenis, omdat er uit blijkt ten eerste, dat de val van Nineveh niet in 607 of 606, maar in 612 plaats vond, ten tweede, dat na Sarakos nog een andere koning, Assuruballit genaamd, over Assyrië, met Charran als hoofdstad, regeerde, en ten derde, dat een gansch

andere kijk wordt gegeven op de rol, door Egypte bij den ondergang van Assyrië vervuld. Wel is waar werpt de nieuwe tekst weer nieuwe problemen of oude bij vernieuwing op, zoo de vraag, in welken tijd de 28-jarige Scythenheerschappij moet gesteld en daarmede in verband, wanneer de Scythentocht tot de grens van Egypte plaats vond, en de vraag wanneer 't 1ste beleg van Nineveh geschiedde, maar het is nu eenmaal 't lot van menige vondst op 't gebied van de kennis van 't Oude Oosten, dat zij wel licht verspreidt, maar ook veel voor ons besef verdonkert. Maar om 't licht, dat de Kroniek G. op een periode, waarvan we èn uit de Classieke schrijvers èn uit de spijkerschriftteksten slechts weinige en dan nog verwarde inlichting hebben, werpt, is Gadd's publicatie van groot belang.

Hier nu laten we eerst een vertaling van de Kroniek G. volgen, waarbij wij op enkele plaatsen van Gadd's vertaling afwijken, wat we echter niet in alle gevallen aanduiden.

KRONIEK VAN GADD.

1. In het 10de jaar [1]) maakte Nabu-apal-usur in de maand Airu (= ± Mei) 't leger van 't land Akkad gereed en ging den oever van den Euphraat langs en

2. de Suchaeërs en de Chindanaeërs voerden geen strijd tegen hem, stelden hun schatting vóór hem.

3. In de maand Abu (± Augustus) werd 't leger van 't land Asur in de stad Qablinu verzameld [2]) en Nabu-apal-usur verhief zich tegen hen en

---

[1]) Dat is 't 10de jaar van Nabopolassars regeering, nl. 't jaar 616—615 v. Chr.

[2]) Gadd leest iqbiuma en vertaalt den regel aldus : „In the mouth of Ab they reported that the army of Assyria [was] in the city of Qablinu." Hij schrijft p. 31, n. 4, o. c. : „iq-bi-u-ma is doubtless the correct reading, ik-kasch-scham-ma would present insuperable difficulties of form, tense and construction." Die difficulties zijn echter niet insuperable voor Julius Lewy in O. L. Z. 1924, 649, n. 1, want die schrijft daar : „Transkribiere ik-kasch-scham-ma statt der im Neubabylonischen unmög-

4. in de maand Abu, den 12den dag voerde hij strijd tegen 't leger van 't land Assur en 't leger van 't land Assur werd vóór hem uiteengeslagen en de slachting van 't land Assur maakte hij groot.

5. Gevangenen van hen namen ze veel. De Mannaeërs, die tot hun hulp gekomen waren, en Grooten van 't land Assur

6. grepen zij. Op dien dag werd de stad Qablini genomen. Eveneens in de maand Abu zond (?) de koning van Akkad zijn krijgslieden

7. naar de stad Manê, de stad Sachiri en de stad Balichu en gevangenen van hen namen zij,

8. veel buit van hen voerden zij weg, hun goden brachten zij uit. In de maand Ululu (= ± September) de koning van Akkad en zijn leger

9. keerde terug en op zijn weg nam hij de stad Chindanu en haar goden naar Babel.

10. In de maand Tasritu (± October) gingen 't leger van 't land Misir (= Egypte) en 't leger van 't land Assur achter den koning van Akkad tot aan de stad Qablini en

11. den koning van Akkad bereikten zij niet. Hij ontweek achter hen (om ?). In de maand Addaru (= ± Maart) voerden 't leger van 't land Assur en 't leger van t land Akkad

12. in de stad Madanu van de stad Arapchu strijd tegen elkander en 't leger van 't land Assur

---

lichen iq-bi-ú(-ma) ! Wij kiezen, omdat dan de constructie duidelijker is, de zijde van Lewy, en ook in de vertaling van 't tweede deel van r. 3, nl. ana much chischunu ischqi als „verhief zich tegen hen" en niet, zooals Gadd, „went up against them." Lewy volgt hier Delitzsch's vertaling van die zinswending. Wij trekken echter niet de conclusie, die Lewy uit zijn opvatting van r. 3 meent te mogen trekken, dat nl. uit deze opvatting van r. 3 zou blijken, dat in r. 1—3 't begin van Nabopolassars afval van Assyrië verhaald wordt. Nabopolassar is stellig al vóór zijn 10de jaar van Assyrië afgevallen, maar heeft dan in 't zuiden geageerd. In zijn 10de jaar maakte hij zich dan op om Assyrië in 't Noorden te bestrijden en wel eerst in Mesopotamië, wat dan in r. 1 bericht wordt.

13. werd vóór 't leger van 't land Akkad uiteengeslagen en de slachting van hen maakten zij groot. Naar de rivier Zaban wierpen zij hen.

14. Hun ezels en hun paarden grepen ze, gevangenen van hen namen ze veel.

15. Vele ...... van haar voerden zij met zich den Tigris over en brachten zij naar Babel.

16. In 't 11e jaar maakte de koning van Akkad zijn leger gereed en ging den oever van den Tigris langs en in de maand Airu (= ± Mei) legerde hij zich bij Assur.

17. Op den ...... dag van de maand Simanu (= ± Juni) voerde hij strijd tegen de stad en hij nam de stad niet. De koning van 't land Assur maakte zijn leger gereed en,

18. als de koning van Akkad uit Assur verdreven was, ging tot de stad Takritain [1]) [de koning] van 't land Assur hem langs den oever van den Tigris na.

19. De koning van Akkad bracht zijn leger naar de burcht van de stad Takritain op. [De koning] van 't land Assur en zijn krijgslieden.

20. legerde zich tegen 't krijgsheir van den koning van Akkad, dat in de stad Takritain was besloten, en

21. tien dagen voerde hij strijd tegen hen en nam de stad niet. Het leger van den koning van Akkad, dat in de burcht was besloten,

22. maakte de slachting van 't land Assur hevig. De koning van 't land Assur en zijn leger hielden op (?) en hij keerde naar zijn land terug.

23. In de maand Arachsamna (= ± November) daalden de Meden naar 't land Arapchu af en [voerden] strijd tegen de stad ....

24. In het 12de jaar in de maand Abu de Meden tegen Nineveh, toen (?) ....

---

[1]) Takritain had een op een steile rots gelegen voor dien tijd zoo goed als onneembare vesting op de plaats, die nog Takrit heet.

25. ...., snelde hij en de stad Tarbisu, een stad van 't district Nineveh namen ze ....

26. [den oever] van den Tigris langs marcheerde hij en tegen Assur legerde hij zich. Strijd tegen de stad voerde hij en ....

27. de stad (?) verwoestte hij. Een slachting van volk en Grooten maakte hij booselijk. Gevangenen van haar nam hij, buit [van haar voerde hij weg].

28. [De koning] van Akkad en zijn leger, die tot hulp van de Meden gegaan waren, bereikten den strijd niet. De stad ?) ....

29. De koning van Akkad en Uwakistar (= Cyaxares) zegen elkander tegenover de stad; goede gezindheid en toeneiging brachten zij onder elkander tot stand.

30. .... Uwakistar en zijn leger keerde naar zijn land terug. De koning van Akkad en zijn leger keerde naar zijn land terug.

31. In het 13de jaar in de maand Airu vielen de Suchaeërs van den koning van Akkad af en bedreven vijandelijkheid.

32. [De koning van Akkad] maakte zijn leger gereed en ging naar 't land Suchi. In de maand Simanu den 4den dag

33. voerde hij strijd tegen de stad Rachilu, een stad in het midden van den Euphraat [1]) en op dienzelfden dag werd de stad genomen.

34. Haar .... bouwde hij; steen, die den oever van den Euphraat langs tegen haar werd neergeworpen,

35. .... tegen de stad Anatu legerde hij zich; stormram (sapitu) van de westzijde af

36. .... stormram bracht hij tegen den muur aan; strijd voerde hij tegen de stad en de stad (?) werd niet genomen (?)

37. De koning van 't land Assur en zijn leger bevrijdde [2])

---

[1]) De stad lag in de rivier op een eiland.
[2]) Wij lezen ipdam.

en de koning van Akkad en zijn leger wendde zich en [keerde naar zijn land terug].

38. In het 14de jaar maakte de koning van Akkad zijn leger gereed en .... De koning [1]) der Umman-Manda [ging] tot den koning van Akkad

39. .... en zij zagen elkander.

40. De koning van Akkad .... en Uwakistar .... bracht over en

41. den oever van den Tigris langs gingen zij en .... bij Nineveh legerden zij zich.

42. Van de maand Simanu af tot de maand Abu toe 3 slagen (?) ....

43. Een zwaren strijd voerden zij tegen de stad. In de maand Abu [den ...... dag werd de stad genomen ....] een hevige [slachting] van volk en Grooten vond plaats.

44. In dienzelfden tijd Sin-sar-iskun, de koning van 't land Assur ....

45. Den buit der stad, een menigte boven getal, voerde hij weg ; de stad verkeerden zij tot puinheuvel en ruine ......

46. van 't land Assur ontsnapte vóór den koning en de legermacht (?) van den koning van Akkad ....

47. In de maand Ululu den 20sten dag keerde Uwakistar en zijn leger naar zijn land terug. Achter hem [zond] de koning van Akkad [zijn leger] [2])

48. tot aan de stad Nasibini (= Nisibis) gingen zij. Gevangenen en buitgemaakte slaven [van] ....

49. en 't land Rusapu brachten zij vóór den koning van Akkad naar Nineveh. In de maand (?) .... [Asuru-ballit] ....

50. zette zich in de stad Charranu tot 't koningschap van 't land Assur op den troon. Tot aan de maand ....

51. in Nineveh .... van (?) den 20sten dag van de maand (Tasritu) af (?) de koning.

---

[1]) Wij lezen sarru, nomivatief, wat past bij 39.

[2]) Gadd wil aanvullen tot : „and the king of Akkad (turned ?) back." Maar blijkens r. 49 was Nabopolassar toen in 't verwoeste Nineveh.

52. Eveneens [1]) in de maand Tasritu in de stad ....
53. In het 15de jaar in de maand Du'uzu (= ± Juli) .... de koning van Akkad ....
54. ging naar 't land Assur .... zegevierend .... 't leger van 't land Chazzu (?) ....
55. en 't land .... veroverde hij. Gevangenen van hen nam hij, buit van hen ....
56. In de maand Arachsamna wendde de koning van Akkad 't front van zijn leger en [legerde zich] bij de stad Rugguiitu.
57. Strijd voerde hij tegen de stad en in de maand Arachsamna den 28sten dag nam (?) hij voorzeker de stad; niemand [liet hij over (= in 't leven)] [2]); ...., [naar] zijn [land] keerde hij terug.
58. In 't 16de jaar in de maand Airu maakte de koning van Akkad zijn leger gereed en ging hij naar 't land Assur. Van [de maand Airu] tot de maand Arachsamna
59. gingen zij zegevierend in 't land Assur. In de maand Arachsamna de Umman-manda .... tot hulp van den koning van Akkad gingen zij en
60. hun krijgslieden voegden ze bij elkander en naar de stad Charranu [achter] Assur [uballit], die in 't land Assur op den troon zich had gezet,
61. gingen zij en Assuruballit en 't leger van 't land Gul..........., [die tot zijn hulp] [3]) gegaan waren,
62. vrees voor den vijand beving hen en de stad verlieten zij en .... den Euphraat trokken zij over.
63. De koning van Akkad bereikte de stad Charranu en .... de stad werd genomen.
64. De buit der stad, menigte boven getal, voerde hij weg.

---

[1]) Cf. voor deze opvatting r. 6. Daarom vullen wij in r. 51 Tasritu aan.
[2]) Deze aanvulling is van John A. Maynard in Journal of the Society of Oriental Research, 1925, 173.
[3]) Cf. r. 65 en Gadd, o. c. p. 35, n. 7.

In de maand Addaru de koning van Akkad .... hun ...... liet hij achter en

65. hij zelf keerde naar zijn land terug en de Umman-manda, die tot hulp van den koning van Akkad gegaan waren .... gingen weg.

66. In de maand Du'uzu Assuruballit, de koning van 't land Assur, een groot leger van 't land Misir [voegde hij bij zijn leger en (cf. r. 60)]

67. trok de rivier over en ging tegen de stad Charranu om [haar] te veroveren ....

68. Het garnizoen, dat de koning van Akkrad er in had doen opgaan, [1]) wierpen zij neer en doodden zij. Bij de stad Charranu legerde hij zich. [2])

69. Tot de maand Ululu voerde hij strijd tegen de stad ; iets (of : iemand) niet .... NU. LAL. SU

70. De koning van Akkad ging tot hulp van zijn leger en strijd .... [naar] 't land Izalla (?) trok hij op.

71. De steden van landen, menigte .... hun .... verbrandde hij met vuur.

72. In dienzelfden tijd .... 't leger van .... tot 't district der stad Urastu

73. .... in 't land .... [gevangenen] [3]) van hen namen zij.

74. Het garnizoen van den koning (of : dat de koning) .... zij en

75. naar de stad .... trokken zij op .... De koning van Akkad keerde naar zijn land terug.

76. In 't 18de jaar in de maand .... maakte de koning van Akkad zijn leger gereed en [4])

---

[1]) Gadd's vertaling, „the garrison of the king of Akkad they sent up to it" verstaan wij niet. Cf. r. 19.

[2]) Hieruit blijkt, dat 't bedoelde garnizoen niet in Charran lag.

[3]) Cf. r. 7 en 14.

[4]) Dit is een proleptische regel, nl. die als 1ste regel op de volgende tafel der Kroniek voorkomt, welke tafel echter nog niet ontdekt is.

De voornaamste mededeelingen in dezen tekst zijn de volgende :

Nabopolassar versloeg op den 12den dag van de 5de maand van zijn 10de jaar, 't Assyrische leger en nam de stad Qablini. In de 10e maand vervolgden Assyriërs en Egyptenaren de Babyloniërs, maar bereikten ze niet. In de 12de maand, d. i. dus in 't jaar 615, werden de Assyriërs door de Babyloniërs verslagen in de stad Madanu. In 't 11e jaar van Nabopolassar deed deze in de 3e maand, dus in 't jaar 615, een mislukten aanval op de stad Assur. Sinsariskun, de koning van Assyrië, verdreef en achtervolgde hem en belegerde hem 10 dagen tevergeefs in de stad Takritain. Dan verschijnen in de 8ste maand de Meden op 't tooneel van den strijd en opereeren in 't land Arapchu (= Arrapachitis). In de maand Abu van Nabopolassars 12de jaar, dus in 614, rukken de Meden op naar Nineveh, zonder de stad te veroveren, wel nemen zij de stad Tarbisu in 't district Nineveh en veroveren en verwoesten de stad Assur. Nabopolassar, die te laat kwam om aan de verovering van de stad Assur deel te nemen, ontmoet daar echter nog Cyaxares en de twee koningen komen daar tot een soort entente. Nadat Nabopolassar in zijn 13de jaar naar 't Midden-Euphraatgebied was getrokken, maar door Sinsariskun was verdreven, kwam in zijn 14de jaar, en wel in 612, de beslissing in 't lot van Nineveh. Nabopolassar en Cyaxares veroveren de stad na een beleg van omtrent 2½ maand. Cyaxares keert daarop naar zijn land terug, echter niet over Nisibis, zooals Lewy in O. L. Z., 1924, 651, geneigd is aan te nemen. Nabopolassar zendt daarna een legermacht uit, die plunderend Noord-Mesopotamië tot Nisibis toe doortrekt, en ontvangt den buit te Nineveh. Na den val van Nineveh verschijnt nu een zekere Assuruballit te Charran als koning van Assyrië, de tweede Assyrische koning van dien naam. In Nabopolassars 16de jaar trekken de Babyloniers en de Umman-Manda naar Charran, Assuruballit vlucht, de stad valt zonder strijd hun in handen. In 't 17de jaar van Nabopalassar, in 't jaar 609, trekt Assuruballit met een Assyrisch

leger en geholpen door een Egyptische krijgsmacht op om Charran te heroveren. Hetzij hij de stad verovert, 't zij niet, in elk geval heeft hij haar blijkens den loop der historie, daar Nebucadnessar in 605 den slag bij Carchemis wint, niet lang behouden.

Een drietal quaesties, die meer rechtstreeks de kroniek G. betreffen, vragen hier nu eerst onze aandacht, ten 1e nl. van welken aard de relatie was, welke blijkens r. 29 tusschen Nabopolassar en Cyaxares tot stand kwam ; ten 2de of Assuruballit Charran heroverde, dan wel niet, en ten 3de of die Umman-Manda, die in den tekst genoemd worden, Meden zijn dan wel Scythen, zij het dan al Scythen in ruimer zin, zooals Gadd, o. c. 14, n. 1, wil.

Wat het eerste betreft, Gadd vertaalt r. 29 aldus : „The King of Akkad and Cyaxares at the city met one with the other. Friendship and alliance they established together." Deze vertaling berust, zooals door Lewy, O. L. Z. 650, wordt opgemerkt, op Delitzsch's en Kings opvatting van de zegswijze „tubta u sulumma itti achemes sakanu, die hier in r. 29 en verder meermalen in de Babylonische Kronieken voorkomt. Delitsch en King oordeelden dan, dat deze zegswijze een verbondssluiting aanduidde. Lewy merkt nu op, dat zij „(wieder) Gutsein und Versöhnung untereinander festsetzen" beteekent. Maar ook Delitzsch „Assyr. Handwörterbuch, 301, vertaalt „sie verkehrten mit einander in Freundlichkeit und vollkommener Zuneigung", schijnt dus daar niet persé aan een formeel verbond te denken. Of nu in r. 29 „wieder" erbij moet gedacht, hangt af van de onbeantwoorde vraag of Nabopolassar en Cyaxares vóór dien tijd met elkander in oorlog waren of althans elkander vijandig waren gezind. Daarom achten we, de gegevens in aanmerking genomen, onze boven gegeven vertaling juister. Nabopolassar en Cyaxares sloten dan een soort entente tegenover den gemeenschappelijken vijand, Assyrië.

Wat de 2de vraag aangaat, het betreft hier de opvatting van r. 66 vv. Gadd is van meening, dat Assuruballit de stad

niet meer nam. Hij leest nl. de teekens NU. LAL. SU van r. 69 als ul isbat-su, d. i. „hij nam haar niet" en blijkens zijn uitspraak op p. 23 van zijn „The Fall of Nineveh". Lewy l. c. 652 oordeelt echter, dat Assuruballit de stad wel heroverde, op grond namelijk hiervan, dat hij de drie genoemde teekens als „nu ippal-su" leest en ze aanvult tot „ana arki-su-nu ippal-su", een zegswijze, die meer voorkomt; zie Delitsch, A. H. W. 528. Zij beteekent hier dan: „zij vertraagden zich" „zij kwamen te laat" (lett. „zij zagen achter zich"). Gadds lezing heeft tegen zich, dat de waarde sabâtu voor LAL niet vast staat. Voor Lewy's lezing pleit 1o, dat LAL ook de lezing naplusu, zien, heeft, en 2o, dat hij in r. 69 v. met de aanvullingen een goede beteekenis krijgt, die ook elders voorkomt, zie Delitsch, l. c. Lewy krijgt nl. dit: „adi arach ululi sal-tu ana libbi ali ipus mamma ul il[lik ana arki-su]-nu ippalsu sar Akkadi ana ri-su-ut ummani-su illik-ma salt[u ul ik-su-ud ana [mat I]-za-al-la i-li-ma", d. i. „tot de maand Ululu voerde hij strijd tegen de stad; niemand ging; zij kwamen te laat; de koning van Akkad ging tot hulp van zijn troepen en bereikte den strijd niet; naar 't land Izalla ging hij op en". Nochtans is bij onze tegenwoordige gegevens uit den tekst niet vast te stellen of Assuruballit Charran heroverde dan wel niet. Voor een beslissing moeten nieuwe tekstfragmenten worden afgewacht.

Wat de 3de quaestie aangaat, nl. wie onder de Umman-Manda van de kroniek G. zijn te verstaan, Gadd oordeelt, dat het Scythen zijn, ofschoon dan 't woord Scythen in ruimeren zin moet opgevat; zie ben.!

Schnabel, Z. A. XXXVI, p. 82, en Gressmann, Z. A. W., 1924, 157, achten de Umman-manda van den tekst een Medische stam te zijn. Nu beteekent Umman-Manda „Manda-krijgslieden" en de benaming Manda-krijgslieden, sâbê Manda, komt reeds in de Boghaskeui-teksten voor, waardoor blijkt, dat reeds omstreeks 1400 v. Chr. de naam Manda door een volkstam gedragen werd, die in Klein-Azië woonde en wel, blijkens de gegevens der Boghaskeui-teksten, in 't Halys-

gebied [1]). Gressmann, Z. A. W. l. c. zegt daarom, dat Manda in 't algemeen Ariërs aanduidt. Hij volgt daarin Forrer, Z. D. M. G., 1922, 248, die schrijft: „Der Manda-Name hat in Assyrien die allgemeine Bedeutung „Arier" bekommen etc." Lewy, O. L. Z., 1924, 651, meent, dat de Kimmeriërs om deze redenen Umman-Manda genoemd worden, dat zij zich aan de Halys vestigden, waar de naam van ouds inheemsch was ; zie bov. ! Maar 't feit, dat omstreeks 1400 daar sâbê Manda voorkwamen is toch een zwak fundament voor zulk een ver strekkende theorie. Zeker is, dat Asarhaddon den Kimmeriër Teuspa als Manda-krijgsman aanduidt en dat de Meder Astyages door Nabonidus in opschrift nr. 1 bij Langdon koning der Umman-Manda wordt geheeten. Maar er is geen bewijs daarvoor, dat de Scythen, de Asguzai van de Spijkerschrift-teksten, ook Umman-Manda heetten. Winckler, die bij Umman-Manda eerst aan Scythen dacht, meende later, dat de naam noordoostelijke volkeren aanduidde. [2]) Wel zegt nu Gadd, o. c., p. 14, n. 1, dat hij onder Scythen, wanneer hij de Umman-Manda van Kroniek G. als Scythen beschouwt, niet eigelijke Scythen verstaat, maar „northern hordes', terwijl „Scythen" dan in beteekenis gelijk zou wezen aan „Umman-Manda", want beide beschouwt hij als „purely generic terms to designate northern hordes". Maar als dan de Umman-Manda van de kroniek G. Scythen in den door Gadd gepostuleerden ruimeren zin zijn, dan behoeven ze niet identiek geacht te worden met de bij Herodotus I, 103 vv., genoemde Scythen van Madyes. Want ook al trokken dezen volgens 't verhaal bij Herodotus op om Nineveh te ontzetten, daarom behoeven zij nog niet in de kroniek G. genoemd te worden. En ook als de Scythen van Herodotus in dit geval identiek zijn met de Bactriërs van Diodorus en zij dus eerst met vriendschappelijke bedoeling naar Nineveh oprukten, maar, bij de stad gekomen, gemeene zaak met de Meden en Babyloniërs maak-

---

[1]) Zie Z. D. M. G., 1924, 247 vv.
[2]) Zie Prasek, Gesch. d. Meder u. Perser, I, 167.

ten, dan pleit nog tegen de identiteit van de Umman-Manda van de kroniek G. met de Scythen van Madyes, dat van een vriendschappelijke bedoeling der Umman-Manda jegens Nineveh uit de kroniek G. niets blijkt en zelfs bij haar corrupten toestand gezegd mag, dat voor 't bericht daarvan in den tekst, r. 38 v., geen plaats is. De Umman-Manda van de kroniek G. kunnen andere „northern hordes" geweest zijn dan de Scythen van Madyes, en dat zij dat geweest zijn en wel Meden, daarvoor kan nog 't volgende aangevoerd worden :

1o. Meden worden Umman-Manda genoemd, zie bov.! en Langdon, Neubabyl. Königsinschriften, 218—220.

2o. Volgens Berossus [1]) zocht en verkreeg Nabopolassar hulp van de Meden en Nabonidus zegt in een zijner opschriften, No. 8 bij Langdon, o. c. p. 279 vv. „sar umman-manda ——— usalik risutzu", „den koning der Umman-manda liet hij tot zijn (Nabopolassars) hulp gaan."

3o. In r. 29, 30, 40 en 47 komt de naam Cyaxares voor. In r. 38 leest men van den koning der Umman-Manda. In r. 1 en 3 treft men den naam Nabopolassar aan, in r. 6 etc. de aanduiding „koning van Akkad". Zoo kan dus „koning der Umman-Manda" gelijk zijn aan Cyaxares", volgens 't spraakgebruik der Kroniek G.

4o. Als de koning der Umman-Manda van r. 38 der Kroniek G. een andere persoon was dan Cyaxares en dus de Umman-Manda een ander volk, dan dat van Cyaxares of dan een deel daarvan, zoo mocht men verwachten, dat ook van dien koning in r. 47 zou bericht worden, dat hij terugkeerde, maar dat wordt daar wel bericht van Cyaxares, doch niet van een aparten koning der Umman-Manda.

5o. De Umman-Manda verschijnen voor 't eerst in de Kroniek G., wanneer Nineveh valt, r. 38 vv., de Scythen van Madyes verschijnen bij Herodotus voor 't eerst, wanneer de stad gered wordt.

---

[1]) Zie Gadd, o. c. 30.

Uit bovenstaande blijkt, dat de Umman-Manda waarschijnlijk òf identiek met de Meden òf daar 't Medische volk een gemengd volk was, een deel van dat volk waren. Dit sluit echter niet uit, dat de Scythen van Madyes bij den ondergang van Nineveh een rol hebben gespeeld, 't zij dan tot ontzet van de stad, zooals Herodotus I, 103, bericht, als dat bericht ten minste op de laatste jaren van Nineveh mag betrokken, 't zij als vijanden. Diodorus II, 24, bericht, dat ook Perzen en Arabieren aan de actie tegen Nineveh deelnamen, maar zij worden in de Kroniek G. niet genoemd en kwamen er, ook al was de tekst volledig bewaard, stellig niet in voor. Zoo kunnen ook de Scythen van Madyes wel aan de actie hebben deelgenomen, zonder dat zij in Kroniek G. vermeld worden.

NASCHRIFT : Lewy, „Forschungen z. alten Gesch. Vorderasiens", dat na 't afwerken van dit artikel mij bekend werd, leest den aanvang van r. 45 en 62 der Kroniek G. aldus: „den buit van stad en tempel, alles", welke lezing mogelijk is.

L. leest in r. 20 v. : „dat Takritain resp. de burcht bezet hield" ; in r. 34 : „steen, dien men hem den Euphraatoever langs toevoerde" ; in r. 71 : „gebergte" i. p. v. „landen" ; betere lezingen ! Ook L. vult in r. 62 „Euphraat" aan.

INGEZONDEN.

SUBJECT EN OBJECT.

Bekend is dat het gebruik van de woorden subject en object in den loop der tijden een omkeering heeft ondergaan. Wat in dezen tijd object genoemd wordt, werd in de Middeneeuwen subject genoemd en omgekeerd. Trendelenburg in zijn Elementa Logices Aristoteleae pag. 54 Noot 2, en Falckenberg, Geschichte der neueren Philosophie, Erläuterung der wichtigsten philosophischen Kunstausdrücke, in voce Objekt p. 514, wijzen daar uitdrukkelijk op. Trendelenburg zegt dat het gebruik der Middeneeuwen ook nog bij Descartes en Spinoza voorkomt. Falckenberg vermeldt op gezag van Eucken, dat het tot ongeveer het midden van de 18de eeuw heeft stand gehouden.

Wanneer men dezen regel echter toepast bij de lezing van Gereformeerde dogmatici uit den tijd vóór en omstreeks de Dordtsche Synode van 1618 en '19, dan komt men niet uit. Het eerst is twijfel bij mij gewekt aan het zeggen van Trendelenburg en Falckenberg bij het lezen van de Synopsis Purioris Theologiae van Polyander c.s. Daar deze editie echter door Prof. Bavinck bezorgd is, bleef de mogelijkheid open, dat hij dit spraakgebruik naar het huidige had gecureerd, en een oude editie tot controleering van dit vermoeden stond mij niet ten dienste. 't Was wel niet waarschijnlijk, maar toch mogelijk. Nu kreeg ik onlangs een Trelcatius in handen en daar stuitte ik ook weer op deze moeilijkheid. Dat exemplaar is een uitgave uit 1614, zoodat daar geen vermoeden van correctio of curatio kan bestaan.

En nu trof mij, dat ook daar het gebruik niet meer volkomen Middeneeuwsch is. Twee plaatsen wil ik daarover aanhalen, omdat die twee een middeneeuwsch en een nieuw gebruik

aanwijzen. Het liddeneeuwsch vinden wij in Institut Lib II Loc VIII, de Foedere Dei. Het nieuwe gebruik in Instit Lib III Loc III de libero arbitrio.

De eerste luidt aldus :

Materia foederis duplex est : quarum una objecti, altera subjecti ac partium rationem habet.

Objectum, seu materia circa quam, duplex est. Primo est Deus promittens vitam sub conditione fidei et cultus sui. Secundo est homo, stipulans gratiam et spondens fidem et obsequium.

Subjectum seu partes foederis circumscribunt conditiones illius, quae duorum sunt generum. Prius earum quae a Deo spondentur in lege et euangelio. Posterius earum quibus praestandis sese homo obstringit, spondens fidem et bona opera.

Deze plaats is die uit Loc de Foedere en blijkt het Middeneeuwsch gebruik te volgen. Objectum zijn de twee handelende partijen in het verbond, subjectum zijn de praestaties van die handelende partijen.

De volgende luidt aldus :

Materia vel subjecti vel objecti rationem habet.

Quae *subjecti,* quatenus a nobis hoc loco consideratur, est substantia creata, intelligens, ratione praedita, in qua scilicet intelligentia et voluntas partes sunt essentiales analogice, libertas vero his partibus inesse dicitur, ut subjecto accidens separabile.

Quae *objecti,* generaliter quidem id omne est, quod in electione est positum, specialiter vero est morale bonum et malum, quo libere fertur creaturae arbitrium, aut quod aversatur libere.

Deze plaats is die uit Loc de libero arbitrio en blijkt het nieuwe gebruik te volgen. Het subjectum is hier de agens, het objectum is datgene, waaromtrent de agens ageert.

De eerste plaats vindt men op pag. 134, de tweede op pag. 250 van de Leidsche editie 1614 van de Opuscula Theolog. omnia van Luc Trelcatius Junior.

Ik wil verder ook nog wijzen op de Synopsis van Polyander c.s. In Disput XV, Thesis 22, in Disput XVIII Thesis 6 en 25 en Disp XX. Thesis 20 vinden wij het Middeneeuwsch gebruik, maar in Disput XIX Thesis 9 kan de zin : Objectum est, quicquid non est Deus verus, moeilijk anders dan naar het nieuwe gebruik verklaard.

Ten slotte in Disp XXII Theses 19, 20, 21 is subjectum in Theses 19 duidelijk naar Middeneeuwsch gebruik genomen, wat blijkt uit het Quo sensu nominatur Euangelium Jesu Christu Filii Dei, id est, de Jesu Christo Filio Dei. Maar wat is dan objectum in Theses 20 en 21. De zin van die theses is duidelijk. Daarin worden genoemd de menschen, aan wien het Evangelie wordt gebracht. Maar hoe is dan de tegenstelling van subjectum en objectum in deze drie theses te nemen !

Verder kan ik in deze materie nog verwijzen naar p. 242 en 243 van het proefschrift van Dr. K. Dijk, waarin deze de distinctie van subj en obj der Praedestinatie bij Gomarus verklaart als de à posteriorische en à priorische beschouwing der praedestinatie.

Om al deze gegevens moet ik verklaren, dat ik met wat Trendelenburg en Falckenberg omtrent deze distinctie zeggen, niet uitkom bij het lezen der Gereformeerde dogmatici.

Ik meen te mogen constateeren, dat de omwisseling van het middeneeuwsch en nieuw gebruik reeds eerder begonnen is dan Falckenberg op gezag van Eucken aangeeft, en ik meen ook recht te hebben om te beweren, dat de distinctie subjectum objectum in meer dan éénen zin is gebruikt.

Nu zou ik willen vragen : Wie van de Theologen of Litteratoren of van welke faculteit ook, kan in deze zaak wat licht ontsteken, hetzij door eigen exposé, hetzij door aanwijzing van litteratuur over dat onderwerp, uit dien tijd of later ?

W. J. GOEDBLOED.

Maarssen, September 1925.

KRONIEK.

Niet over de kwestie. — Het nieuwe blad. — Dr. Veltenaar. — Wat noodig is.

Neen ...... we gaan ditmaal werkelijk niet kronieken over de kwestie-Geelkerken.

Het is noodig, dat dit expres wordt gezegd. Immers er zijn op 't oogenblik menschen, die meenen, dat alles, wat er in de wereld gebeurt, betrekking heeft op dè kwestie. Elke preek — vooral in Amsterdam — moet volgens hen toespellingen op dè kwestie bevatten ; zijn die toespelingen er niet in, dan deugt de preek niet, wegens gebrek aan actualiteit, en zijn ze er in te leggen, dan deugt de preek niet, omdat het niet duidelijk genoeg werd gezegd, en zijn ze er werkelijk in, dan hangt de deugdelijkheid van de preek (in omgekeerden zin) af van de verhouding tusschen het standpunt van den hoorder, en datgene, wat hij uit de preek heeft vernomen.

Maar om nu alles, wat opmerking is te ontgaan, zeggen we nogmaals : we hebben het *niet* over de kwestie-Geelkerken.

Van die kwestie wordt iemand zoo langzamerhand moede.

Daarom kunnen we des te meer met vrijmoedigheid praten over de verschijning van het nieuwe blad „Woord en Geest". Immers dit blad staat los van de kwestie-Geelkerken, en zal dan ook in polemiek niet zijn kracht zoeken. Het wil opbouwen, en niet vechten in de eerste plaats.

Welnu we wenschen de redactie geluk met dat prachtige voornemen. Helaas kan niet ontkend worden, dat, zooals het meer gaat, ook dit blad in de prille jeugd reeds „mazelt" en „pokt" — het tweede nummer toch praat wel zooveel over dè kwestie, dat men recht heeft te zeggen, dat het er niet heele-

maal buiten staat. Maar dat zal wel een soort kinderziekte zijn. We zijn natuurlijk door dat tweede nummer nog allerminst in onze verwachting teleurgesteld.

Het doet iemand zoo werkelijk goed, dat er menschen zijn, die nu eens recht objectief de vensters open willen zetten. Er was inderdaad behoefte aan zulk een blad. Alle eenzijdigheid moet worden vermeden, en een blad als dit kan daartoe inderdaad medewerken. Natuurlijk heeft nog wel niemand kunnen constateeren, dat dit blad niet ook zijn eenzijdigheid heeft ... maar dat zal wel komen van de kinderziekte-periode.

De titel van het blad doet wel eenigszins eigenaardig aan. Verstaan we het wel, dan moet inderdaad onder dat „Geest" de Heilige Geest worden verstaan. Dat, in een kop van een krant, lijkt me niet onbedenkelijk. Stel U voor, dat men een krant uitgaf onder den titel : „Vader en Zoon", om daardoor den nadrukden nadruk te leggen op de gedachte, dat de liefde des Vaders alleen in Christus kan worden gekend. Denk een oogenblik, dat de christelijke vakbeweging een periodiek uitgaf, om te getuigen tegen de eenzijdige vooropstelling van den mensch in de actie, onder den titel : „God en mensch"... We zouden het allerminst fijn gevoeld vinden. En het wil me voorkomen, dat ook deze titel wel lijdt door gebrek aan fijngevoeligheid. Maar misschien, dat wij óók dit, door eenzijdigen kijk, niet juist zien.

Alle ironie evenwel ter zijde.

En dan willen we zeggen, dat we een afwachtende houding jegens deze periodiek gaarne willen aannemen. Werkelijk, we willen die niet onwelwillend tegen treden, zooals misschien iemand uit onze eerste opmerkingen zou afleiden.

Maar......

dan moet uit alles blijken, dat het streven van dit blad gedragen wordt door liefde tot de zaak des Heeren, door liefde tot de kerk van Christus, en door liefde tot ons eenvoudige gereformeerde volk ook ;

dan moeten geniepigheden jegens ons gereformeerde volk achterwege blijven ;

dan moet ook dit blad duidelijk laten zien, dat, áls er gekozen moet worden tusschen geloofsinhoud en wetenschapsvondst (een keuze, die inderdaad minder vaak behoeft gedaan te worden, dan men denkt) dan datgene, *wat we gelooven, onomstootelijk vast staat ;*

dan moet dit blad het vertrouwen van de eenvoudigen ook weten te houden ;

dan moet dit blad toonen te willen reformeeren, en niet iets nieuws te willen formeeren ;

dan moet ook dit blad laten zien, dat het Woord Gods alleen de gezaghebbende *kenbron der waarheid* is, waarnaar wij alle leven normeeren — ook het leven der geleerden ;

dan moet ook dit blad, wanneer het fouten moet wijzen, dat doen op een wijze, die duidelijk laat merken, dat men smart heeft, deze fouten te moeten toonen ; (zooals iemand van zijn moeder spreekt, zoo spreke hij van zijn „moeder"-kerk) ;

dan geve dit blad in het vervolg *ook datgene, wat duidelijk laat merken, waarom de uitgave van dit blad noodig was.*

Neen, we zeggen deze dingen niet, om te doen, alsof wij het recht hadden het nieuwe blad te beschoolmeesteren.

Maar wel hierom : wanneer het blad niet zóó optreedt, dan zal het voor lange jaren het echte reformatorisch streven weer meer moeilijk maken ; dan zal het wantrouwen wekken tegen datgene, wat het, naar we gaarne gelooven, goed bedoelt ; dan zal ons volk afkeerig worden van een actie, die ook zoo uitnemende elementen heeft, dan zal het scheiding maken tusschen datgene, wat allereerst bijeenhoort, — ook al predikt het dan toenadering tusschen gereformeerde en andere christenen.

En het is niet juist, dat we hebben te gaan onzen eigen weg ; het moet ons te doen zijn om het volk ; héél het Nederlandsche volk, ja zeker, — maar dan een volk, dat we door ons gereformeerde volk bereiken willen. En bij dàt volk behooren we zelf ook. Daarbij behooren ook onze professoren en onze studenten ; daarbij behoort ook de redactie van „Woord en Geest" ; daartoe moet ieder zich voelen te be-

hooren, die lid is van de gereformeerde kerk, zelfs ieder, die de gereformeerde confessie belijdt.

Daarom wenschen we dit blad van harte succes.

Maar we hopen en bidden dan ook, dat de leiding van dit blad wijsheid van boven moge ontvangen, om met den juisten tact te doen datgene, wat men als plan aangeeft.

En onomwonden willen we het zeggen, dat dan de toon veelszins anders zal moeten worden, dat bittere woorden, zooals nu werden gevonden, achterwege moeten blijven — anders zal ook dit pogen een mislukking worden.

En dat zou me niet spijten om het blad. Dat zal de redactie van het blad met me eens zijn. Wij moeten het er voor over hebben om onszelf uit te schakelen, wanneer het gaat om de zaak Gods.

Maar het zou me wel heel erg spijten om de verdeeldheid, die een en ander zeker weer zou meebrengen. Het zou me wel erg spijten omdat er weer een haard van wantrouwen was, waar het vuurtje, (ik neem het gaarne aan : gestookt met de bedoeling om te verwarmen, — gestookt ook in anderen haard dan deze) door dit blad ontstoken, enkel mistrouwen wekken zou, en enkel rook zou verspreiden.

En nu zegge men niet : dan moet ons gereformeerde volk maar wat dichter bij komen. Neen, de zaak staat zóó : wie leiden wil, die heeft tot taak degenen, die hij als geleiden acht, mee te nemen. Anders is hij niet iemand, die *vergadert*, maar iemand, die *verstrooit*.

En dit staat vast : wie in echt gereformeerde banen gaat, heeft onze menschen nog *steeds meegekregen*. En dan zegt men : maar dat volk is conservatief, en dat meekrijgen gaat zoo langzaam ! Doch dan herinner ik aan het woord van Bavinck : „Ons gereformeerde volk is conservatief ; maar dat is heel gelukkig : anders was er van dat volk niets meer over. Het afzijdig staan tegenover nieuwigheden, was oorzaak, dat de meeste nieuwigheden zichzelf overleefden, en het volk bij de waarheid bewaard bleef."

We willen dus dat conservatisme, al is het soms erg lastig,

ook waardeeren. En nogmaals, wie ons gereformeerde volk de goed gereformeerde lijnen van verder-ontwikkeling wijst, heeft dat volk steeds meegekregen, en zal het ook verder meekrijgen — *mits* het wijzen van die lijnen geschiede in trouw aan het beginsel en met de wijsheid, waarover leiders moeten kunnen beschikken.

Als trouwens aan die twee eischen : *goed-gereformeerd* (daaraan willen we niet twijfelen!) en *tactisch zijn,* niet wordt voldaan, dan voorspellen we het nieuwe blad geen lang leven. En in dat geval zou een vroege dood, o. i., niet te betreuren zijn.

Maar van harte hopen we, dat het blad het inzake het gezegde met ons eens is. Dat de leidende personen den juisten toon bij den goeden inhoud zullen vinden. En dan kan en zal dit blad zijn weg wel vinden, en dan, maar dan ook allèèn, zal het ten zegen zijn.

Dr. Veltenaar is tot de Gereformeerde kerken teruggekeerd. We overschatten de beteekenis van dezen terugkeer niet. We zijn alleen benieuwd, of voor de linksche en ethische pers dit feit thans even belangrijk is, als indertijd zijn uitgang uit die kerken.

Het is geen prettige tijd tegenwoordig.

Er is telkens weer beroering en twisting. En er wordt een geest van wantrouwen opgewekt, die verderfelijk werk doet.

We moeten veel bidden om den vrede van Jeruzalem.

Alleen in een ootmoedig volk werkt God met Zijn Geest.

J. WATERINK.

RECENSIËN.

Der Gemeindegedanke im ersten Petrusbrief, von *Lic. Th. Spörri.*
Gütersloh. C. Bertelsmann.

In de belangrijke reeks *Neutestamentliche Forschungen,* die uitgegeven worden door Dr. O. Schmitz, is ook deze zeer degelijke en waardevolle studie verschenen. De Schrijver zet in een eerste deel uiteen, wat de eerste Petrusbrief leert aangaande 's Heeren gemeente: ontstaan, heilsbezit, roeping, positie tegenover overheid, maatschappelijke dienstbetrekkingen, huwelijk, hare organisatie, zonde in haar, verhouding tot Israël, hoop voor de toekomst. In een tweede deel bespreekt hij daarna schijnbare of werkelijke tegenstellingen in hetgeen omtrent dit alles gezegd wordt, èn hare oplossing. Terwijl hij in een derde deel de gemeentevoorstelling in dezen brief vergelijkt met die in de Paulinische brieven en in de Johanneïsche geschriften, bij Clemens Romanus, Ignatius, en in den Pastor von Hermas.

Als resultaat van deze vergelijking blijkt ten aanzien van Petrus, Paulus en Johannes: ,,Bei aller Verschiedenheit ihrer Eigenart und der bei der Abfassung ihrer Schriften vorausgestezten geschichtlichen Verhältnisse ist deshalb ihr Gemeindegedanke in seinem Gründriss derselbe", S. 368, omdat zij alles van Christus uit bezien; daarentegen valt er bij Clem. Ign. Herm. verschil met die apostolische gemeentevoorstelling optemerken.

In het tweede deel wordt aangetoond, dat allerlei ,,spanningen", waarvan sommigen spreken, niet aanwezig zijn, wanneer men niet enkel logisch of formeel redeneert, maar de werkelijkheid der verhouding tuschen Christus en Zijne gemeente neemt, zooals zij in dezen brief geteekend wordt.

Het eerste deel geeft eene bespreking en uitlegging van een groot deel van dezen brief, en biedt evenzeer veel uitnemends. Maar wanneer b.v. 4 : 6 opgevat wordt als sprekende van eene Evangelieprediking ook nog na den dood, S. 149 e. a., of wanneer ἐπερώτημα in 3 : 21 wordt genomen als „Angebot", S. 49, komt mij dit onjuist voor. En wel zegt de Schrijver, dat in dezen brief het geloof „geradezu als Wirkung Christi bezeichnet ist", S. 239 ; maar toch klinkt het vreemd, wanneer hij van het geloof in Christus spreekt als „die einzige Bedingung des Erwähltseins", S. 26. Wanneer ingegaan ware op het begrip wedergeboorte, 1 : 3, 23, vgl. ook 2 : 2, en op hetgeen dit als voorafgaanden geestelijken toestand veronderstelt, zou tevens de noodzakelijkheid in het licht gekomen zijn, dieper op den oorsprong des geloofs in te gaan, en afzonderlijk, of duidelijker, het werk des H. Geestes te teekenen. Dat zou ook elders op voorstellings- en uitdrukkingswijze invloed kunnen gehad hebben.

Deze omvangrijke en grondige studie doet tegelijk uitkomen den rijkdom en het eenig karakter van N. Testamentische brieven en geschriften als die van Petrus, Paulus en Johannes ; iets, waaruit weer conclusies getrokken kunnen worden inzake den tijd van schrijven en de echtheid, S. 378.

S. GREIJDANUS.

Die Unsterblichkeit der Seele, von *Prof. Dr. C. Stange.*
Gütersloh. C. Bertelsmann.

Deze historisch-philosophische studie vormt het twaalfde deel van de *Studien des apologetischen Seminars in Wernigerode*. Dr. Stange bespreekt er in de voorstellingen omtrent de onsterfelijkheid der ziel, bij de primitieve volken, in Plato's Phaedo, door Materialisme, Aristoteles, in de Middeleeuwen, door Cartesius en Leibnitz, Aufklärung, Idealisme, gegeven, en laat dan nog twee hoofdstukken volgen over de eenheid van ziel en lichaam, en over Luthers critiek der onsterfelijk-

heidsleer. Hij betoogt, dat bij geene van genoemde voorstellingen de onsterfelijkheid der ziel logisch gehandhaafd kan worden; dat zij uitgaan van een valsch dualisme tusschen lichaam en ziel; en dat zij voorbij zien, dat de onsterfelijkheid bij het schepsel slechts eene gave Gods kan zijn. „Er is slechts één, die onsterfelijkheid heeft, namelijk God (1 Tim. 1 : 6.)... Voor het creatuur daarentegen en derhalve ook voor den mensch geldt, dat hij het leven ontvangt", S. 140. In het Christendom vindt het geloof aan de onsterfelijkheid der ziel geene plaats, maar treedt daarvoor in de plaats het geloof aan de opstanding der dooden, t. a. p. En het komt er maar op aan, of wij in den tijd onzes aardschen levens met God in aanraking gekomen zijn of niet, — daarvan hangt de hoop op deel in het eeuwige leven af, S. 144.

Dit lezenswaarde geschrift heeft vooral beteekenis door de aanwijzing van het onhoudbare van allerlei wijsgeerige constructies te dezer zake. In zijn eigen meer positieve uiteenzetting ontmoet het echter ook eenig bezwaar en bevredigt het niet geheel. Het spreekt n.m.l. van „die Einheit von Seele und Leib", S. 121, en beweert: „Die Identität des Geistigen und des Leiblichen ist in unserm Ich unmittelbar gegeben", S. 125. Maar al is de mensch eene eenheid van ziel en lichaam, daarom zijn deze twee nog niet ident, en identificeert ons ik ze ook nog niet. Ook zou ik de stelling niet willen onderschrijven: „Die Identität des Leiblichen und des Seelischen ist nämlich im Willen gegeben", S. 127; noch deze andere; „Ohe den Leib gibt es keine Individualität", S. 125. En wel is waar, dat slechts de rechte gemeenschap met God leven heeten mag. Doch komen allen tot deze gemeenschap? En waar dit niet het geval is, blijven dan toch ook niet zij, die haar missen, eeuwig voortbestaan naar ziel en lichaam? Er moet dus onderscheiden worden tusschen eindeloos voortbestaan beide naar ziel en lichaam, èn eeuwig leven met ziel en lichaam in de zalige gemeenschap met God.

S. GREIJDANUS.

De Sacramenten bij Paulus en de Hellenistische Mysterie-Religies. Door *Dr. J. Hoek te Soest.* Nauta & Co. Zutphen. 1925.

In deze, zeer gemakkelijk te lezen, dissertatie doet Dr. Hoek uitkomen, hoe wankel veelal de grondslag is van het beweren van vele Religionsgeschichtler, dat het Christendom met zijne geloofswaarheden en instellingen gelijk of verwant is aan, en afhankelijk is van, hetgeen er aan religies destijds in de heidenwereld gevonden werd ; en dat dit beweren soms schier geheel tegen de werkelijkheid ingaat. Hij stelt dit in het licht met betrekking tot hetgeen men beweert inzake de Doop- en Avondmaalsleer van den Apostel Paulus, èn sacramenteele gebruiken in de Mysterie-religies. Eerst gaat hij na, wat de apostel betreffende Doop- en Avondmaal leert ; bij welk onderzoek blijkt, dat hier van geenerlei magische werking sprake is, maar dat de zegenrijke werking der Sacramenten afhankelijk is van het geloof. Daarna behandelt hij de voornaamste Mysterie-godsdiensten en hunne sacramenteele gebruiken. Hierbij laat hij uitkomen, dat men maar zeer weinig werkelijke kennis van deze religies en gebruiken heeft, en dat er meestal slechts van eenige formeele overeenkomst met wat de apostel leert, gesproken kan worden. In een derde en laatste hoofdstuk worden Doop en Avondmaal eenerzijds, en Mysterie-religies anderzijds, met elkander vergeleken, en de conclusies getrokken. Als eindconclusie stelt Dr. Hoek : „Paulus is ... in zijn beschouwing van Doop en Avondmaal onafhankelijk van de hellenistische mysterie-religies en sluit zich, geinspireerd door den Heiligen Geest, zelfstandig aan bij wat hij in het oorpsronkelijke Christendom vond", blz. 144. Met deze conclusie stemmen we volkomen in. Misschien had Dr. Hoek de beteekenis van het breken van het brood, I Cor. 11 : 24, vgl. Hand. 2 : 42, iets meer kunnen doen uitkomen. Dat „doopen in den naam des Heeren" niet noodzakelijk de uitgesproken formule aangeeft, en daarom het gebruiken van de triniteitsformule niet uitsluit, blijkt duidelijk uit *Didache,* IX,

5, vgl. VII, 1 ; vgl. blz. 6, 23, 118. „Dogmatisch begrip", blz. 4 en 5, in plaats van : „begrip in de Dogmatiek" brengt onhelderheid. en is minder juist. — Aan Dr. Hoek mijnen gelukwensch met promotie en proefschrift.

S. GREIJDANUS.

Gereformeerd Farizeïsme? *Zijn de Gereformeerden de Farizeërs van dezen Tijd?* Door *Ds. K. Schilder,* Geref. Pred. te Delft (nu te Oegstgeest.)

Met groote belangstelling werd op den laatstgehouden Theologischen Schooldag te Kampen het referaat van Ds. Schilder over bovenstaand onderwerp aangehoord. Ongetwijfeld heeft de Schrijver met deze publicatie dan ook aan veler verlangen voldaan. Door eene indeeling in talrijke hoofdstukjes heeft hij het overzicht over den inhoud zeer vergemakkelijkt. Ds. Schilder toont in dit werkje aan, dat het Gereformeerde naar zijn wezen geen Farizeïsme is, maar dat velerlei beschuldiging van het Gereformeerde als Farizeïsme veeleer Farizeeuwsche geestesdispositie en denk- en handelwijze verraadt. Dat hij een en ander doet op interessante, tot lezen en nadenken prikkelende wijs, die ook wel eens eene vraag kan doen oprijzen, behoeft nauwelijks gezegd te worden.

S. GREIJDANUS.

Een en veertigste Jaarverslag *der Vereeniging tot Christelijke verzorging van krankzinnigen in Nederland,* 1924, uitgave van het centraal-kantoor Hollanderstraat, 's Gravenhage.

Een verslag, dat opnieuw duidelijk getuigenis aflegt van de buitengewone beteekenis, die deze vereeniging in den loop der jaren heeft verkregen.

RIDDERBOS.

Maranatha. Scheurkalender voor 1926. Bewerkt door *Ds J. J. Knap en Dr J. C. de Moor.*
J. H. Kok, Kampen.

Wat den inhoud betreft, is deze Scheurkalender een van de beste. De korte verklaring van den tekst is meestal zeer goed. 't Zijn levenswoorden, die aan de zielen leiding geven.

Het schild behoort tot het beste van wat er op dit gebied kan bestaan. De uitgever is een man, rijk aan mooie ideeën.

T. HOEKSTRA.

Strijd en kroon. Een verhaal uit den tijd der Hervorming, door *Johannes.*
J. H, Kok, Kampen.

Een verhaal van het bekende genre; m.i. niet een van de beste.

RIDDERBOS.

Het Evangelie voor onzen tijd. door *Dr L. N. de Jong,* Ned. Herv. predikant.
Landstra, Utrecht 1925.

Dr de Jong vindt in de hedendaagsche Christelijke wereld dit de fout, dat allen den nadruk op bijzaken leggen, de Katholiek op bepaalde vormen, de Gereformeerde op eene bepaalde theologie, de Modernen op een bepaalde wereldbeschouwing. Daartegenover wil hij het pleit voeren voor eene meer innerlijke, geestelijke opvatting. Er is in zijn idealisme wel iets sympathieks maar wij kunnen niet anders oordeelen dan dat hij hiermede op een doolweg is.

RIDDERBOS.

Opgang. Christelijk Tijdschrift voor kunst en letteren. Schoonderbeek, Laren (N.H.). April tot Juli 1925.

Deze afleveringen (met den op 1 April begonnen 9en jaargang niet onbelangrijk vergroot) leggen opnieuw getuigenis af van opgaand leven onder de Christelijke beoefenaars van kunst en letteren. Niet het minst verblijdend is het krachtige streven, om, beide in eigen werk en in besprekingen van anderer arbeid, het Christelijk beginsel te doen domineeren. Bij den voortduur bevelen we dit steeds belangrijke tijdschrift aan.

RIDDERBOS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr. Clarenco Bouma. A. Theological Bibliography.
Grand Rapids. *W. B. Eerdmans,* 1925.
Menigerlei Genade. Vijftiende Jaargang, No. 11—20.
Kampen. J. H. Kok 1925.
Maranatha Scheurkalender 1926.
Kampen. J. H. Kok.
Johannes: Strijd en Kroon. Een verhaal uit den tijd der Hervorming.
Kampen. J. H. Kok.
S. de Graaf. Kerkelijk besef. Ons Arsenaal.
Zutphen. J. B. van der Brink & Co.
Pater Chinigni- Waarom uit de Roomsche Kerk uitgetreden?
Geloof en Vrijheid. 1o. Pijnacherstraat 102, Rotterdam.
R. van Mazijk. Huiscathechisatie.
Rotterdam. Med. C. Goudsmaan.
Neue Kirchliche Zeitschrift. A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung D. Werner Scholl, Leipzig, pro Semester mit porto. 570.

Umfang und zwar pro heft 4—5. Bogen Umfang, anstat wie vorber nur 3 Bogen. Durch diese Erweiterung ist der Friedensumfang bei demfelben Friedenspreis wieder erreicht, morauf mir ganz besunders hinweifen möchten. Neu eingetreten ist in die Leitung der Zeitschrift der sächsische Landesbisschof D. L. Ihmels in Dresden. Die haltung der Zeitschrift ist die gleiche wie früher: sie steht auf den Boden des luth. Befenntnisses und ihre Uuftäne wollen von diesem Grunde aus der theol. Wissenschaft wie der kirche dienen. Vom Maiheft ab ist der Zeitschrift auf vielsachen Munsch bin eine ausführliche Zeitschriften.

Neue Kirchliche Zeitschrift.
Leipzig. A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung.
Inhalt des 10. Heftes.

Die evangelisch-luthersche Volkskirche Dänemarks. Von Prof. Dr. theol. Alfred Th. Jörgensen In Kopenhagen.

Ziele und Grenzen der Exegese. Von Prof. D. O. Proksch in Greifswald. Sozialistischer Atheismus. Von Geh.-Rat. Prof. D. Dr. Lemme in Heidelberg. Oslo, Eindrücke und Ausblicke. Von Stud. R. Bergdolt.

Zeitschriften-Rundschau. Von Studienrat Lic Johannes Bergdolt in Würzburg.

Theologie der Gegenwart. A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung D. Werner Scholl, Leipzig. Preis pro Semester mit Porto 2.25.

Inhalt des 10, Heftes.

Innere Mission und Altes Testament.

E. Geismar. Sören Kierkegaard.
Gütersloh. C. Bertelsmann, 1925.

R. van Mazijk. Huiscatechisatie,
Rotterdam. Wed. C. Goudswaard, 1925.

A. M. Diermanse. Een Noodig Wederwoord op Prof. Dr F. W. Grosheide's tegen mij gericht „Van vrij vertalen".
Den Haag. Rients Balt, 1925.

Dr A. Sizoo, De rechtsgrond van Nero's Christenvervolging.
Groningen. P. Noordhoff.

Dr B. Wielenga. De Bijbel een boek van Schoonheid.
Kampen. J. H. Kok.

Zondagsschooluitgaven van *W. Kirchner* te Amsterdam.
P. de Zeeuw J.Gzn. De Pastoor van Jacobswoude.
Hugo Kingmans. Waarom de torens zingen.
Hugo Kingmans. Toen het nacht was.
Carla, Hoe Bart en Kees vrienden werden.
H. Hollander. Jaap van de Schuit.
H. te Merwe. Bertus.
S. G. Broos—Kloppers. Jaapje.